

PRIKAZI

Images of Power and the Power of Images. Control, Ownership, and Public Space, Judith Kapferer, ur., Berghahn books, New York, Oxford 2012., 155 str.

Zbornik *Images of Power and the Power of Images* novo je izdanje izdavačke kuće Berghahn Books u ediciji "Prostor i mjesto" koja u fokusu ima geografske lokacije, arhitektonske oblike, pejzaž, ali i oprostornjeno tijelo, a navedene se teme analiziraju i interpretiraju kao *loci* upisivanja simboličkih značenja koja nastaju i u konstantnom su i promjenjivom suodnošenju sa širim političkim, društvenim, ekonomskim, religijskim i drugim vrijednostima, idejama i institucijama. Zbornik sadrži osam antropoloških i socioloških radova koji polaze od konkretnih mjesta i događanja ali dekonstruiraju razne oblike moći u njima sadržane, prije svega moć države i njezinih političkih i ideoloških imperativa, također i moć tržišnog i korporativnog sustava, religijskih i socijalnih dominacija. Ono što se kao zajednička nit provlači kroz sve radove u zborniku jest samo polazište analiza, odnosno prepoznavanje ukorijenjenosti slika i predodžbi moći u društvu (gradu, lokalnoj zajednici, određenom kulturnom fenomenu) te s time i određenih vrijednosti (socijalnih, političkih, religijskih i dr.) koje prihvaćamo "zdravo za gotovo", ne propitujući ih. Ovi su priloz stoga doprinos njihovu propitivanju kroz okular znanstvenog etnografskog i kulturnostudijskog pristupa.

Nekoliko radova u središtu ima interpretaciju značenja urbanih arhitektonskih oblika, a jedna od ključnih riječi ovih članaka je i estetika ("estetika državne moći", "birokratska estetika", "pejzažna estetika"). U podijeljenom, izraelsko-palestinskom Jeruzalemu Don Handelman prati niz arhitektonskih oblika koji su nositelji vrijednosti, reprezentacije, "refleksije sile (političke, ekonomske, ideološke, arhitektonske) koja izvire negdje drugdje" (str. 62). Poimence, Handelman opisuje novosagrađeni pilonski most kojega izraelske vlasti uspostavljaju kao vizualni znak ulaska u židovski grad, novi povijesni muzej Holokausta u obliku zgrade-zida, niz trgovačkih centara koji se morfološki poput zida ugradio u urbani pejzaž projicirajući izraelsku ekonomsku dominaciju te, konačno, pravi, neprobojni zid od 170 km (u planiranoj izgradnji od 800 km) koji je izgrađen kao sigurnosna barijera prema palestinskoj okolini. No, polazeći dalje od, kako ga autor naziva, "topografskog" mišljenja kao pasivnog jer vidi objekt kao puku reprezentaciju, uvodi pojam "topološkog" mišljenja kao razmatranja međusobnog odnosa i sadržajnosti objekata u konstruiranju grada, konkretno u iskazivanju snage države. Slično tomu, Penelope Harvey očitava moć države kroz građevinski materijal beton i objekte koji se izgrađuju od betona – ceste; upravne, javne, školske i dr. zgrade; javni prostori – u malom peruanskom, amazonskom gradiću. Osim što autorica u ovoj etnografiji interpretira značenja betona kao prijeporni znak modernosti, transformacije, napretka, povezanosti i mobilnosti, opresije, prodora i državne sile, ukazuje i na suodnos betona kao materijala (koji se sastoji od pijeska, drobljenog kamenja, vode) i kozmoloških principa andskih zajednica koji zemlju, stijene, vodu smatraju vitalnom energijom. Od betona su građene i mnoge zgrade nakon Drugog svjetskog rata, kroz državne programe "masovnog stambenog smještaja", o čemu piše Miles Glendinning. Iako danas često zapuštene i čak srušene, te su zgrade svojom monolitnošću bile vizualnim znakom državne moći poslijeratnih država bez obzira na

njihovo uređenje. Stoga autor upravo želi ocrtati mnogoznačnost takvih modernističkih projekata u različitim državama Zapada, kao i u državama sovjetskog bloka, polazeći od pretpostavke da, daleko od unificiranosti značenja projekata, postoji kompleksan odnos internacionalnih modela i lokalnih (geografskih, političkih, ideoloških, ekonomskih, društvenih) prilika što će u konačnici stvoriti i njihovu različitost u oblikovanju urbanog prostora i zajednica. U ovome setu predstavljanja radova posljednji je članak Allena Weissa koji se bavi oblikovanjem malih vrtova unutar zatvorenih arhitektonskih oblika (kućni objekti, trgovački centri i dr.). Ta specifična pejzažna arhitektura inspirirana je japanskom zen-tradicijom, a u dizajnu vrtova važnu ulogu imaju kamenje, biljke, voda, ali i odnos "praznina i punina"; vrtovi su stalna međuigra "granica i prolaza, statičnog i dinamičnog, reprezentativnih pogleda i apstraktnih prostora" (str. 122). Ovaj autor, ali i neki ranije spomenuti, ukazuju na to da se analitički pristupi prostoru još uvijek dominantno temelje na statičkim ontološkim modelima, odnosno na projekcijama perspektive i slike (reprezentacije), dok bi se i teorijski i analitički trebao promovirati dinamički ontološki model temeljen na "kinestetičkoj transformaciji", na senzibilitetu koji proizlazi iz mobilnosti, a koja je esencijalno sadržana u pojmu prostora. Važnost "kinestetičkog prisustva" vlastitoga tijela u prostoru ističe izrijekom i Handelman te s time veže i pojam estetike kao "znanja osjetima". On, naime, problematizira prosvjetiteljsko razdvajanje pojmova *aisthesis* i *logos*, čime je prvo ostalo vezano isključivo uz reprezentaciju, te se zalaže za njihovo ponovno povezivanje kao znanja koje se stječe svim osjetilima, ali je uvelike "šutljivo i uzeto zdravo za gotovo". Sami pokret jest osjet, svaki pokret je revizija informacija koje primamo i procesuiramo kroz neka znanja koja i ne možemo eksplicirati, kroz neki "osjećaj", postojeće "šutljivo" znanje u nama, pri čemu se ujedinjava vanjski svijet prakse i unutarnji svijet iskustva. Upravo takvo poimanje estetike kao sintetičkog i svjetovnog iskustva podloga je za dublje razumijevanje odnosa prostora te arhitektonskih formi u njemu i moći države. Odatle i pojam "birokratske estetike", usko vezane uz pojavu moderne države, uz oblike kontrole, zatvaranja, podjele, inkluzije i ekskluzije u prostoru, koja će različite arhitektonske forme koje tome služe objediniti i time augmentirati u "snagu", "u jednu istinu", onu države i njezinih političkih imperativa.

Sljedeća dva članka bave se odnosom moći i tijela. "Politička estetika smrti" tema je rada Uli Linke koja u fokusu ima kontroverznu izložbu o ljudskoj autonomiji *Körperwelten* autora Gunthera von Hagensa postavljenu u Njemačkoj 1997. godine (hrvatska publika sjetit će se jedne inačice takvih izložbi plastiniranih ljudskih tijela pod imenom *Bodies Revealed* u zagrebačkoj Galeriji Klovićevi dvori 2010. godine). Autorica analitički minuciozno razlaže odnos između znanstvenog interesa, medicinskog spektakla, popularne zabave, skulpturiranja i erotiziranja tijela te redefiniranja umrlog tijela unutar kapitalističke racionalne logike. Tijela izazivaju fascinaciju jer na neki način transcendiraju smrt, no izložbeni pristup razgrađuje empatiju i anulira memoriju, tijela su lišena povijesnosti, osobnog identiteta, subjektivnosti, traume i nasilja koje je, pa makar i u znanstvene svrhe, nad njima učinjeno; konačnu dehumanizaciju autorica vidi i u činjenici da su tijela pravno tretirana kao stvari, a konzumeristički kao roba koja svoju dodanu vrijednost ostvaruju upravo smrću. No, značajno je u interpretaciji i smještanje cijele priče u njemački kontekst, još uvijek opterećen optužbama za ratno nasilje i genocid te odatle često i nastojanjima zaborava i poricanjem: množina estetiziranih leševa, međutim, ne izaziva kritičku perspektivu jer su dehumanizirani i nisu u eksplicitnom smislu politizirani, pa se i država može distancirati i odreći se moralne odgovornosti. No u antropološkom smislu političkoga, izložba je daleko od apolitičnoga. Riječ je ovdje o Husserlovoj razlici između smrtnog i političko-socijalnoga tijela o čemu opsežnije piše autorica Laura Verdi. Njezin interes je u umjetnosti kao "vizualnom razmišljanju" i komunikaciji čije kodove prati kroz izabrane primjere u proteklih dvije tisuće godina te se tako dotiče kršćanske ikonografije Kristovog tijela i tijela svetaca, normativnosti muškog tijela u ikonografiji moći i medicinskih teorija, pa sve do tijela koje u različitim izričajima fizičkog i socijalnog biva modificirano tehnologijama 20. stoljeća.

Vizualne i druge umjetničke prakse tema su članka urednice zbornika, Judith Kapferer, koja je ujedno i autorica uvodnog poglavlja. U svojem tematskom članku prati jedan londonski umjetnički sajam koji na zanimljiv način prelama odnose umjetnosti, ekonomije i estetike te kritizira mnoge danas pomodne postmoderne financijske i transnacionalne trendove koji su sadržani u fenomenima “kreativne industrije”, “kreativne ekonomije” i “kreativne klase” kao one koji potiču isključivo konzumerski i komercijalni (jednom riječju ekonomski) odnos prema kulturi. Pretpostavka analize jest da se u društvima 20. i 21. stoljeća postepeno erodira ključna prosvjetiteljska tradicija kritičnosti i argumentacije, skepticizma i radikalne sumnje, te se posebice zapadna društva koncentriraju na materijalni profit i prihvaćanje nejednake ekonomske moći. Takav ishod, koji uvelike podržavaju državne politike, utemeljen je “na uvjerenju o prirodosti društvenih nejednakosti kao individualne razlike prije negoli na strukturalnom razumijevanju društvenih formacija” (str. 10). Odatle, autorica nudi i raspravu o redefiniranju pojmova klase i statusa u post-industrijskom i post-nacionalnom društvu, raspravu o procesima profesionalizacije u umjetnosti te raspravu o utjecaju kreativno-industrijskog odnosa prema kulturi na održavanje i perpetuiranje hegemonije vladajućeg kapitalističkog poretka.

Posljednji članak u knjizi smješten je u Indiju i u središtu ima ritual *teyyam* koji slavi duhove predaka i lokalna božanstva. Autor Dinesan Vadakkiniyil prati navedeni ritual božanstva Muttappana koji predstavlja moć koja propituje sve druge slike moći, posebice moć države i kastijske hijerarhije te tako ritual ima potencijal transgresije mnogih granica. Kolonijalna država suzbijala je ritual kao “vražje” i nazadno ponašanje, postkolonijalna država ga je prihvatila ali i ispraznila, devaluirala njegov potencijal da “utječe na promjenu i regeneraciju” pretvorivši ga u puku umjetničku formu kroz koju je država predstavljala nacionalni identitet i kulturnu baštinu. Paradoks je u tome što je riječ o ritualu koji ima potencijal da se opire moći države, socijalnoj hijerarhiji i drugim oblicima dominacije, ali je inkorporiranjem u državne strukture obesnažen u toj svojoj biti, štoviše, djeluje upravo na njihovu učvršćivanju.

Upravo takva mnogoznačnost, paradoksi i ambivalencije suvremenih fenomena, materijalnih objekata i događanja analitička su srž svih članaka, što ih istovremeno čini iznimno zanimljivima za čitanje, ali i uznemirujućima jer intenzivno potiču i vlastito kritičko promišljanje svega što nas okružuje te moći, kontrole, nejednakosti koja je upisana u naš životni okoliš i življenu svakodnevicu. Kroz neke aspekte svakodnevnog života, kako pokazuju autori članaka, ljudi participiraju u osnaživanju te moći koja je gotovo *foucaultovski* sveprisutna; ponegdje i ponekad javljaju se otpori. Upravo oni daju naslutiti novu socijalnu imaginaciju s potencijalom stvaranja novih stvarnosti u globalnom i lokalnom političkom kontekstu.

Valentina Gulin Zrnić

Aleksandra Muraj, Zagrebačka blagdanska ozračja. Slavlje, priredbe, zabave na početku 20. stoljeća, AGM i Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb 2013., 255 str.

Knjiga *Zagrebačka blagdanska ozračja. Slavlja, priredbe, zabave na početku 20. stoljeća*, doista, kako primjećuje Zorica Vitez, “počinje ispunjavati prazninu u domaćoj znanstvenoj produkciji u kojoj gotovo da i nema djela koja se bave urbanom etnografijom minulih razdoblja”. Decentna, pisana pomno biranim rječnikom, staloženo i strukturirano, knjiga ne odražava samo autoričin pristup te istraživački rad na temi, već, na neki način, odražava i sveukupni znanstveno-istraživački pristup i način rada same autorice. Etnologinja Aleksandra Muraj u svom profesionalnom radu broji

mnoštvo etnoloških studija koje nisu samo rezultat znanstvene analize i interpretacije obavljenog etnografskog istraživanja na terenu. Naime, etnološke su studije Aleksandre Muraj, osim svega prethodno spomenutog, i zanimljivi tekstovi obogaćeni mnoštvom informacija koje su vrlo često rezultat arhivskog istraživanja i proučavanja određene teme iz više aspekata. Takva je i ova knjiga, u kojoj su na najbolji mogući način spojene autoričina znanstveno-istraživačka dovitljivost i metodologija s temom koju je Muraj odlučila istražiti.

Kao izvor istraživanja blagdanskog ozračja na početku dvadesetog stoljeća u Zagrebu, autorici su koristile onodobne zagrebačke tiskovine: dva dnevna lista – *Obzor* i *Novosti*; te dva ilustrirana časopisa – tjednik *Prosvjeta* i dvotjednik *Dom i svijet*. Stoga, kako je i sama autorica u uvodu knjige istaknula, spomenute su tiskovine na neki način i oblikovale sadržaj knjige koji je upotpunjen obavijestima iz rukopisa obiteljske kronike, usmenih kazivanja te iz opisa književnih i publicističkih djela koja se temom odnose na razdoblje početka dvadesetog stoljeća. Nakon uvodnog, slijedi poglavlje “O Zagrebu i Zagrepčanima na početku dvadesetog stoljeća”, u kojemu autorica nastoji dočarati duh Zagreba kroz presjek kulture svakodnevnice, opisujući kako se stanovalo, odijevalo i provodilo u slobodno vrijeme. Knjiga je podijeljena u više velikih poglavlja u kojima je opisano slavljenje blagdana prema tijeku kalendarske godine. Na početku svakog poglavlja autorica navodi osnovne podatke o blagdanu, odnosno svetkovini o kojoj je u nastavku riječ, dajući pritom i kratak uvid u povijesnu pozadinu određenog blagdana ili svetkovine. Ponekad se, kao posljedica upravo navedenog, opis blagdanskog ozračja u Zagrebu proteže u dalju prošlost, primjerice čak u petnaesto ili šesnaesto stoljeće, a ponekad i ranije.

Za poklade, između ostalog, autorica primjećuje da je društveni dijapazon priređivača pokladnih zabava, koje su ponekad bile i humanitarnog karaktera, bio vrlo raznolik – od Društva hrvatskih književnika, trgovačkih društava, građanskih, radničkih do društava pjevačkih manjinskih zajednica. Osim fotografija, i tekst iz ondašnjeg časopisa ilustrira pokladni ugođaj u Zagrebu. Naime, prema jednom od uvida u *Obzoru* iz 1906. godine, kako bilježi autorica, u zagrebačkoj pokladnoj povorci nedostaje “pravog karnevalskog temperamenta”, i ne mogu se usporediti s južnjacima koje “mi nismo dostigli svojim korzom ni u sjaju kostima, ni duhovitosti, a ni živosti na ulicama”. Pretpostavljamo da se autor toga teksta referirao na pokladne povorke u hrvatskom Primorju ili u susjednoj Italiji, no prema građi koju nam Muraj donosi u knjizi, ni ovim zagrebačkima nije nedostajalo veselja i dobre zabave.

Nadalje, u poglavlju o Uskrsu, koji je, prema autorici, obilježen liturgijskim obredima, zanimljivo je saznati podatke o blagoslovu vode ili ognja na Veliku subotu prethodnih stoljeća. Osim toga, uz priču o Uskrsu u gradu na početku stoljeća, saznajemo i ponešto o konzumerističkoj praksi građana. No, ono što je možda neobično iz današnje perspektive jest utkanost kršćanskog blagdana u tadašnju svakodnevnicu stanovnika grada – i to ne samo u smislu praćenja rada i poslovanja trgovačkih i obrtničkih radnji, već i po praćenju i bilježenju liturgijskih obreda u javnoj sferi.

U kalendarskom slijedu, nakon Uskrsa obilježavao se 1. svibnja, koji je, kako navodi autorica, dio zagrebačkog stanovništva obilježavao već sljedeću godinu po njegovu proglašenju međunarodnim praznikom na Drugom kongresu internacionale u Parizu (1889. godine). Naime, mnogi su se šegrti, kalfe i naučnici 1. svibnja 1890. godine u osam sati ujutro počeli skupljati pred zgradom Hrvatskog sokola u znak podrške radnicima diljem svijeta. Kasnijih godina s njima se solidariziralo zagrebačko radništvo te tvornički proletarijat. Poseban pomični blagdan u kalendaru je Tijelovo, koje je u povijesti Zagreba zaista imalo važnu društvenu ulogu. Naime, procesija na Tijelovo ogled je društvene situacije određenog doba. Osim što je bio važan društveni događaj, kojemu se itinerar mijenjao godinama, također je bio i zrcalo društvenog stanja, u smislu da je redoslijed povorke ustvari komentirao i prikazivao važnost određene skupine u društvu – odnosno, kako kaže autorica: “procesija je bila istodobno i društveni događaj, dapače oslikavala je položaj pojedinih skupina i staleža na ljestvici socijalnoga vrednovanja šire zajednice” (str. 83). Dječji dan ili Dječji blagdan obilježavao se od 1908. godine svake prve subote u lipnju, a kasnije i nedjelje,

no taj blagdan ne pronalazi uporište u tradiciji. Dječji dan je, smatra Muraj, potaknut profesionalizacijom žena u izvankućanske djelatnosti, čemu je izravna posljedica bila neadekvatna zbrinutost mališana. U ovome poglavlju autorica ispisuje povijest humanitarne inicijative posebne sekcije *Za našu djecu* u okviru *Udruga učiteljica kraljevine Hrvatske i Slavonije*, čija je idejna začetnica i organizatorica pojedinih nastojanja bila istaknuta učiteljica i književnica Milka Pogačić. Tijekom proslave Dječjeg dana odigravao se i niz humanitarnih akcija kojima se dobrovoljnim priložima sakupljao novac, između ostalog i za izgradnju Dječjeg doma u Zagrebu.

Poglavlje o hodočašćima i proštenjima zagrebačkog stanovništva vrlo je opširno jer su u njemu opisana sva relevantna i važna hodočašća i proštenja koja su se odigrala u Zagrebu i okolici. Budući da su brojna, nije ih nužno ovdje posebno nizati, ali valja istaknuti, kako primjećuje Muraj, da su hodočašća i proštenja ustvari nastavak prakse prenošene s naraštaja na naraštaj, nerijetko višestoljetna trajanja. Autorica navedenu tvrdnju potkrepljuje brojnim dokazima, opisima, usmenim svjedočanstvima i fotografijama. Ono što je posebno važno istaknuti u ovom poglavlju, jest spoznaja o sljubljanju seoskog i gradskog miljea, kako i sama autorica primjećuje, “nepredvidivog” djelovanja sela na grad kroz stoljeća.

Isto primjećujemo i u idućem poglavlju u kojemu autorica obrađuje i opisuje sajmene dane Zagreba i uže okolice, u kojima se također isprepliće povijest okolnih sela s gradom Zagrebom. U poglavlju o blagdanima krajem godine: danu Svih svetih, Nikolinju te Božiću, autorica progovara na sličan način kao i u uvodnom poglavlju o kulturnoj svakodnevnicu života na početku stoljeća, s mnoštvom zanimljivih informacija, potvrđujući pritom, kao i u prethodnim poglavljima, sličnost i isprepletenost seoskih i gradskih tradicija u slavljenju i obilježavanju spomenutih blagdana. Posljednja dva poglavlja knjige progovaraju o izdvojenim načinima zabave nevezanima uz kalendarsku godinu blagdana i svetkovina. “Zabave i pučke veselice” poglavlje je u kojemu se upućuje na postojanje različitih vrijednosnih sustava ondašnjeg društva, a posljednje poglavlje, “Slavlja u čast pojedinaca”, odnosi se na opis ciklusa životnih običaja koji se primarno odnose na obiteljsko slavlje, a šire tek obilježavaju u javnosti.

Knjiga Aleksandre Muraj, *Zagrebačka blagdanska ozračja. Slavlja, priredbe, zabave na početku 20. stoljeća*, doista je vrijedan prinos kulturnoj povijesti Zagreba i na zanimljiv, autorici svojstven način, daje uvid u svakodnevnicu jednog razdoblja u povijesti grada.

Melanija Belaj

Književna životinja. Kulturni bestijarij, II. dio. Suzana Marjanić i Antonija Zaradija Kiš, ur. Hrvatska sveučilišna naklada i Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb 2012. | 144 str.

Pet godina nakon objavljivanja interdisciplinarnog zbornika *Kulturni bestijarij* (2007.), znanstveni projekt “Kulturna animalistika: književni, folkloristički, etnološki i kulturnoantropološki prilozi” priuštilo nam je još jedan, da se poslužim popularno-medijskim vokabularom, kulturno-znanstveni event. Riječ je o zborniku radova *Književna životinja* koji, kao i spomenuti *Bestijarij*, urednički potpisuju Suzana Marjanić i Antonija Zaradija Kiš. Književnoanimalistički fenomen kao problemsko područje predstavljen je još u *Bestijariju*, u poglavlju naslovljenom “Litterarum bestia” na koje se *Književna životinja* i nominalno i tematski nadovezuje. Osim što nastavlja ranije zacrtanim pravcima, novi zbornik očekivano uvodi i brojne nove pristupe i promišljanja životinje kao književne tvorevine. Kroz originalne pristupe i inovativno promišljanje građe, tekstovi u zborniku otvaraju dosad slabo ili nimalo istražena problemska područja, sve s konačnim ciljem

raspirivanja interesa za animalno (koje je, kako stoji u geslu obaju zbornika – elementarno!) u domaćoj humanistici.

O književnim zvjerkama, gmazovima, vodozemcima, letačima, plivačima i inim bićima promišlja se iz širokog spektra perspektiva, od simboličke, arhetipske i mitološke, preko književno-teorijske, književnopovijesne i filozofske, do religijske, tradicijske, folklorističke, lingvističke, kulturnoantropološke i etnološke. Teorijsko-metodološkoj širini odgovara širina analizirane građe: šarolike interesne sfere autora/ica pokrivaju gotovo sve književne rodove i stilske formacije, ne zaobilazeći pritom ni usmenu (narodnu), dječju, ni tzv. trivijalnu (popularnu) književnost. Interes za životinju kao “književnu činjenicu” proteže se od fokusa na pojedinu životinjsku vrstu do nastojanja tumačenja životinjskog svijeta u cjelini, te njegovog odnosa s čovjekom. Bez obzira na to bavi li se mitskim gigantima poput Levijatana ili “malahnim” stvorenjima poput pčele, graci-oznim konjima ili neuglednim krastačama, svaki od tekstova odlikuje se istančanom etičkom i ekološkom sviješću. Više od tisuću stranica bogato je grafički opremljeno brojnim ilustracijama i fotografijama. Svakom tekstu prethodi prigodan citat o životinjama, a uobičajeni popisi ključnih pojmova zamijenjeni su popisima “ključnih životinja”.

Četrdeset i osam radova (ili, riječima urednica, književnoanimalističkih priloga) koje potpisuju pedeset i dvoje domaćih i stranih autora/ica, raspoređeno je u osam cjelina, tematskih blokova, ili, ako hoćete, poglavlja, raspoređenih prema književnopovijesnom kriteriju: “Mitske i etno životinje”, “Književno srednjovjekovlje i humanizam životinja”, “Književna renesansa, manirističke i barokne životinje”, “Suвременa književna životinja”, “Književno-fantastična životinja”, “Dječji književni zoo”, “Filozofsko-književna životinja: zooetika “ i “Život životinja kroz književnost”.

Prvo poglavlje posvećeno mitskim i etno književnim životinjama otvara rad Monike Kropelj koji se bavi značenjem i ulogom lisice u slovenskoj usmenoj književnosti i vizualnoj umjetnosti. Mirjana Detelić istražila je pojavnost, atribute i funkcije hrta, konja i sokola u deseteračkim epskim pjesmama s hrvatskog i srpskog jezičnog prostora. Analizirajući simboliku žaba i krastača u litavskim narodnim vjerovanjima, Mirjana Bračko hrvatskoj čitalačkoj publici predstavlja dosad uglavnom nepoznatu etničku baštinu Litve. O vjerovanjima vezanim uz transformacije vještica u životinje piše Mirjam Mencej, a o zoosferi pisanih i usmenih sino-korejskih legendi Snježana Zorić. Interes Pietera Plasa privukao je tzv. vučji folklor bosansko-hrvatsko-srpskog područja, točnije je vučje metafore u obredno-magijskim tekstovima. Konstantin Rahno osvrnuo se na kozmološke predaje iz Galicije, Bjelorusije, Ukrajine i Makedonije u kojima se opisuje stvaranje životinja, dok je Lidija Bajuk ponudila analizu dosad neobjavljenih tekstova o mitskim zoomorfnim bićima s područja Međimurja. Krešimir Krnic istražio je transformacije i funkcije indijskog božanstva Hanumāna kroz teološke i književne kontekste. Granica humanog i animalnog kao mjesto definiranja “neprirodnog” u kolonijalnom Meksiku tema je književnoanimalističkog priloga Zeba Tortoricija.

Sedam priloga okupljenih u drugom poglavlju povezuje interes za simboliku i ulogu životinja u srednjovjekovnim i humanističkim tekstovima. Marie-Geneviève Grossel ponudila je iscrpnu analizu trubadurskih, mističnih i narativnih pjesama u kojima se javljaju ptice. Adelina Anđuševa i Margaret Dimitrova pozabavile su se simbolikom vrana i gavrana u srednjovjekovnoj slavenskoj književnosti, dok je pažnju Anne Lobe privukao tajanstveni jednorog, točnije, priča o ženi i jednorogu. O krastači u egzemplu o nezahvalnom sinu piše Antonija Zaradija Kiš, dok rad Darije Gabrić-Bagarić nudi vodič kroz zoosferu poučnog teksta *Fiore di virtù*. Marija-Ana Dürrigl i Stella Fatović-Ferenčić analizirale su tzv. ljekaruše, “rukopisne zbirke recepata i terapijskih uputa” koje nerijetko propisuju životinje, njihove organe, dijelove tijela ili sekrete kao ljekovita sredstva. Poglavlje zaključuje tekst Snježane Husić posvećen životinjama u Danteovoj *Božanstvenoj komediji*.

Prvi prilog u poglavlju o renesansnim, manirističkim i baroknim književnim životinjama posvećen je rajskoj ptici: Jasmina Mužinić, Jasenka Ferber Bogdan i Antonija Zaradija Kiš analiziraju njene vizualne (ilustracije Julija Klovića u *Časoslovu Blažene Djevice Marije*) i literarne prikaze

(egzempli, legende). Tekst Vinka Grubišića nudi komparativnu analizu reprezentacija i konotacija pojedinih životinja u srednjovjekovnim bestijarijima i *Evangelistaru* Marka Marulića. Zlata Šundalić i Ivana Pepić za svoj su korpus odabrale dvadeset i devet žanrovski raznorodnih tekstova hrvatskog *cinquecenta*, te u njima potražile “malahne životinje”: “one (odnosno neke od njih) koje struka danas naziva mnogokolutićavcima i beskolutićavcima”. O tovaru u književnosti hrvatskog ranovjekovlja piše Dunja Fališevac. Posljednja dva priloga posvećena su životinjama u epici (Lorvo Škopljanac analizira motiv konja u europskim i domaćim epovima od antike do baroka) i drami (Suzana Marjanić nudi čitanje Shakespeareova *Tita Andronika* iz etičke i ekokritičke perspektive).

Četvrto je poglavlje posvećeno životinjama u suvremenoj književnosti. Jadranka Brnčić za svoju je temu odabrala zoosferu *Hadrijanovih memoara* Marguerite Yourcenar, a Jasmina Vojvodić osvrnula se na ulogu i preobražaje vuka i lisice u *Svetoj knjizi vukodlaka* Viktora Pelevina. U središtu interesa teksta Željka Uvanovića našla se neobična štakorica iz istoimene distopije Günthera Grassa, dok je simbolika gavrana privukla pažnju Ive Sille. Rad Branislava Oblučara posvećen je životinjskim temama u poeziji i prozi Danijela Dragojevića, dok Boris Beck analizira bestijarij australskog glazbenika Nicka Cavea. Olga Mladenova provela je empirijsko i semantičko istraživanje naziva ptica u bugarskoj književnosti 19. i 20. stoljeća, a Milana Romić usporedila narodnu bajku o Zmiji mladoženji i njenu suvremenu reinskripciju, dramu *Zmijin svlak* Slobodana Šnajdera.

Dva teksta posvećena književno-fantastičnoj životinji potpisuju Kornelija Kuvač-Levačić i Dejan Ajdačić. Kuvač-Levačić pozabavila se motivom apokaliptične životinje u hrvatskoj fantastičnoj prozi od kraja 19. do kraja 20. stoljeća, dok se Ajdačić usredotočio na “književno-poetičke aspekte naziva i prikazivanja životinjskih vrsta” u odabranim tekstovima ruskih, ukrajinskih, poljskih i bugarskih književnika.

“Dječji književni zoo” donosi tri priloga posvećena životinjama u dječjoj književnosti. Tekst Berislava Majhuta i Sanje Lovrić propitkuje korijene i transformacije najstarije, a dugo vremena i najraširenije animalističke teme u domaćoj književnosti za djecu, prijateljstva čovjeka (djeteta) i košute/jelena. Marijana Hameršak razmotrila je različite mogućnosti žanrovske klasifikacije *Priče o kozličih*, a Dragica Haramija odlučila se na zahtjevan pothvat analize životinja u slovenskoj književnosti za djecu i mlade.

Poglavlje o zooetici čine dva priloga: rad Predraga Krstića problematizira kinizam i progovara o dva psa – životinjska nositelja humanosti, koje nalazimo u memoarskoj i autobiografskoj prozi Emmanuela Lévinasa i Héléne Cioxus. Vladimir Biti raspravlja o mogućnostima, primjerenosti i posljedicama primjene metafore holokausta na odnos čovjeka prema životinji.

“Život životinja kroz književnost” tematski je i stilski najraznolikiji dio zbornika. Neki od radova nose snažan osobni pečat (Nataša Govedić u raspravi o književnim preobrazbama i retoričkoj snazi Mačka u čizmama, i Josip Bratulić u analizi motiva grlice u hrvatskoj književnosti, oboje polaze od osobnih iskustava i sjećanja na djetinjstvo), drugi akademsko pismo zamjenjuju književnim izričajem (u tekstu Zvonimira Tucaka životinja – konkretno pčela – sama progovara o sebi; “Zooerotika” Nikole Viskovića donosi odlomke iz neobjavljena rukopisa *Toposi erotike* utemeljenog na dnevničkim zapisima Andree Laurentisa i Rite R.). Maja Pasarić promišlja o ovcima u putopisu *Apsyrtides* Branka Fučića, dok Branimir Donat predlaže postavljanje zaboravljene poetske operete Bore Pavlovića *Pas Fidelio* na scenu kazališta lutaka. Kombinirajući zoofolklorističku metodu i teoriju književnosti, Marjetka Golež Kaučić razmatra predodžbe o životinjama u usmenom i suvremenom slovenskom pjesništvu. Miranda Levanat-Peričić ponudila je pregled vjerskih i kulturoloških implikacija, te književnih metamorfoza magarca, dok se Manuela Zlatar osvrnula na arhetipsku simboliku krave u odabranim mitovima i bajkama. Motiv konja u hrvatskom usmenom i umjetničkom pjesništvu Davor Piskač analizira kroz prizmu mikrostrukture stila, figura i tropa.

Vjerujem da će izuzetna predanost i urednički trud uloženi u *Književnu životinju* biti nagrađeni kroz realizaciju izvorne namjere inducirana "prodora književne animalistike u istraživanj[a] književnih djela u nas". Štoviše, s obzirom na njegovu tematsko-metodološku raznolikost, dubinu promišljanja problematike te jasnoću i uvjerljivost argumentacije koja odlikuje svaki od priloga, zbornik će neizbježno postati nezaobilaznom referencom u budućim istraživanjima / promišljanjima o (književnim) životinjama.

Nada Kujundžić

Ana-Marija Vukušić, *U sridu. Sjećanje, pamćenje i život Alke*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb 2013., 224 str.

Studija Ana-Marije Vukušić posvećena je Sinjskoj alki, njezinu sjećanju, pamćenju i životu, kako stoji u naslovu knjige, odnosno onome što je smješteno u *sridu* govora i pisanja o Alki. Nastala na temelju autoričina magistarskog rada iz 2004. godine, te terenskih istraživanja 2011. i 2012. godine, knjiga pruža uvid u elemente toga natjecanja koje se svake godine u kolovozu održava u Sinju, u raznolike pisane izvore koji su obrađivali pojedine aspekte Alke, u značenja koja joj pridaju njezini sudionici te u njezinu uklopljenost u širi kulturni, društveni i politički kontekst. Otkrivajući raznolike slojeve prisutnosti Alke kroz povijest i u današnjem hrvatskom društvu te ujedno naznačujući moguća nova pitanja etnoloških istraživanja, autorica ilustrira kompleksnost istraživanja teme koja, iako lokalizirana u prostor Sinja i vremenski smještena u sinjskome kalendaru, nadilazi svoj prostorni i vremenski okvir te ukazuje na isprepletenost lokalnog i šireg konteksta, prošlosti i suvremenosti.

Uz uvodno poglavlje u kojemu ocrtava gabarite svoga istraživanja i zaključno u kojem sažimlje njegove rezultate, autorica je svoju studiju podijelila na pet poglavlja. Pod naslovom "Alka: osobine i podrijetlo" pruža uvid u pravila natjecanja, organizacijske aspekte i višemjesečne pripreme, strukturiranost i ceremonijalnost cijeloga dana u kojemu se natjecanje održava, odjeću i način ponašanja njegovih sudionika. Pažljivo analizira uklopljenost Sinjske alke u kontekst srednjovjekovnih viteških igara te pokazuje kako se ona "snažno obojila lokalnošću" (str. 29) i povezala s pobjedom nad osmanskim vojskom 1715. godine i legendom o pomoći koju je sinjskim braniteljima u toj pobjedi donijela Blažena Djevoja Marija. U poglavlju "Alka u odabranim pisanim izvorima", autorica pregledno ispisuje prisutnost Alke u raznolikim materijalima: monografijama, stručnim i znanstvenim radovima, koji među ostalim sadrže i arhivske izvore, književnim djelima, novinskim priložima i dr. Tim putem daje uvid u to kako ti izvori, uz to što zapisuju izgled Alke kroz povijest, ujedno ilustriraju raznolike pristupe autora koji su nužno vodili i naglašavanju određenih aspekata, dok su drugi ostajali izvan njihova fokusa. Tu činjenicu autorica oprimjeruje i u poglavlju "Alka i etnologija", u kojem kroz prikaz etnoloških analiza Alke signalizira i epistemološka kretanja discipline. Polazište za daljnja razmatranja autorica je pronašla u sintagmi kojom se Alku uobičajeno određuje kao "tradicionalnu vitešku igru", kako je i naslovlila sljedeće poglavlje svoje studije. Pritom se zasebno pozabavila svakim od triju pojmova iz ove sintagme. Pozornost je najprije posvetila pojmovima tradicija, tradicionalno i tradicijsko, promatrajući ih u kontekstu povijesnoga razvoja hrvatske etnologije te kroz prizmu suvremene ideje o konstruiranosti tradicije. Nakon toga se, uz pomoć postavki Johana Huizinge i Rogera Cailloisa, osvrnula na pojam igre. Najviše prostora daje trećem članu sintagme kojom se Alka opisuje – viteštvu. Informativno pokazujući povijesni razvoj pojma viteštva u Europi, autorica se zadržava na vezi Alke i viteštva te posebice na stavljanju znaka jednakosti između pojmova viteza i branitelja u vremenu hrvatskih ratnih devedesetih godina 20. stoljeća. Političnost Alke, koja je njena trajna kategorija, svoju po-

sebnu vidljivost zadobiva prvih godina 21. stoljeća kada se Alka i viteštvo direktno povezuju s tada aktualnim alkarskim vojvodom Mirkom Norcem, generalom optuženim za ratni zločin. Autorica pokazuje kako je Alka nizom elemenata – odstupanjem od uobičajene ceremonije dodjele darova pobjedniku, prijemima oko pokroviteljstva Alke od strane predsjednika Republike, neslaganjima s vladajućom političkom elitom i potporom optuženom generalu koje je publika iskazivala prilikom natjecanja, sukobima unutar Viteškog alkarskog društva i sl. – poslužila kao poligon za odmjerenje političkih opcija, za iskazivanje stajališta prema ratnoj prošlosti, za propitivanje kakvo bi to prikladno (viteško) ponašanje trebalo biti. Autoričina terenska istraživanja u Sinju zadobivaju središnje mjesto u poglavlju “Alka: između sjećanja i života”. U njemu autorica analizira pojedine elemente iz prikupljenih dokumenata i naracija svojih sugovornika (npr. barjak Viteškog alkarskog društva s likom Gospe Sinjske, ceremonijalnost Alke, Vučkovića dječja alka) koje vidi kao mehanizme prenošenja sjećanja. Mjesto koje Alka poprima u životu alkara ilustrira dužim izjavama iz kazivanja dvojice alkara te drugim kraćim citatima, kojima zorno pokazuje važnost Alke u osobnim pričama, koje istodobno zrcale i obiteljsku, lokalnu i širu povijest.

Autorica svojom studijom opisuje višeznačnost Alke i njezinu čvrstu pregu sa širim društvenim kontekstom. Analitičke kategorije sjećanja i pamćenja koje je uzela kao svoje polazište omogućile su joj da ispiše povezanost osobnog i kolektivnog, odnosno da pokaže uključenost Alke u različite razine identifikacije (obiteljske, lokalne, regionalne, nacionalne, religijske, rodne, dobne, klasne i dr.). Preklapanja i nepodudarnosti individualnih reprezentacija Alke i onih javnih istraživački su izazov i inspiracija za zahvaćanje složenosti i višeslojnosti toga, kao i svakog drugog, kulturnog fenomena. Analizom pisanih i javnih reprezentacija Alke, osvjetljavanjem njezinih povezivanja s prošlošću te traganjem za njezinim današnjim usidrenjima u osobnim pričama, autorica je taj izazov spremno prihvatila. Studiju odlikuje autoričin pitak stil pisanja, dok priložene arhivske fotografije slikovito ocrtavaju u knjizi analizirane aspekte. Sažetak na engleskom jeziku nudi mogućnost da se s osnovnim postavkama i rezultatima istraživanja upoznaju i strani čitatelji. Čitateljima iz stručnih krugova knjiga će pružiti uvid u one aspekte koji su ostajali izvan dosadašnjeg etnološkog bavljenja Alkom. Te su se studije bavile primjerice njezinim podrijetlom, odjećom i oružjem sudionika natjecanja ili konjogojstvom u Cetinskoj krajini. Knjiga Ana-Marije Vukušić u tom je smislu dobrodošla novost koja razlaže slojevitost i višeznačnost života Alke i života s Alkom. Time autorica pokazuje šire mogućnosti etnološkog i kulturnoantropološkog istraživanja, koje njenu studiju smještaju u okvire suvremenih pristupa istraživanju javnih događanja. Usto, knjiga može biti inspiracija za zahvaćanje novih istraživačkih tema – poput uvrštavanja Alke na UNESCO-ovu Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva, koje se autorica dotiče u svome zaključku, ili, pak, uklopljenosti Alke u turističku promidžbu i sl. Uz one koji će knjigu čitati zbog svojih istraživačkih interesa, ona svakako može biti zanimljiva i široj publici, onima koji Alku žele pobliže upoznati, svim njezinim znatizeljnim i gorljivim sudionicima.

Petra Kelemen

Hrvatska svakodnevnica. Etnografije vremena i prostora, Jasna Čapo i Valentina Gulin Zrnić, ur., Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb 2013., 291 str.

Tekstovi okupljeni u knjizi *Hrvatska svakodnevnica. Etnografije vremena i prostora*, urednica Jasne Čapo i Valentine Gulin Zrnić, prvobitno su objavljeni na francuskom jeziku u časopisu *Ethnologie française*, u tematskom broju naslovljenom “Croatie: Hybridations et résistances” 43/2 (2013). *Ethnologie française* još od 2002. godine posvećuje jedan broj godišnje predstavljajući suvremenih

studija unutar pojedinih nacionalnih etnologija, te su tako već predstavljene Švicarska (2002.), Finska (2003.), Ukrajina (2004.), Grčka (2005.), Mađarska (2006.), Velika Britanija (2007.), Švedska (2008.), Norveška (2009.), Poljska (2010.), Irska (2011.) i Slovenija (2012.). Na poziv urednice časopisa Martine Segalen, Jasna Čapo i Valentina Gulin Zrnić odabrale su deset radova s namjerom da prikažu diversificiranost i dinamičnost suvremene domaće discipline frankofonoj publici, svjesne da je ovo prvi put da joj se hrvatska etnologija i kulturna antropologija cjelovitije predstavljaju. Radove je na francuski jezik preveo Željko Klaić.

Tekstovi odabrani za predstavljanje frankofonoj akademskoj zajednici nisu ranije objavljiva ni, te su, stoga, u obliku zbornika *Hrvatska svakodnevnica. Etnografije prostora i vremena* naknadno predstavljeni i hrvatskoj publici. Riječ je o teorijski reflektivnim i etnografski baziranim priložima, u kojima autori analiziraju fenomene suvremene hrvatske svakodnevice, poput urbanih promjena na prijelazu stoljeća, dugoročne nezaposlenosti, trećeg vala radnih migranata u Njemačkoj, popularne glazbe iz devedesetih, identitetskih procesa – posebno istarskog i emigrantskog, žensko-povijesnih iskustava u romanu, tijeka novca u folklornom amaterizmu, mjesta sjećanja u svakodnevnoj upotrebi te politika lokalnih zajednica prilikom sastavljanja popisa nematerijalne kulturne baštine pod pokroviteljstvom UNESCO-a. Tematski širok izbor tekstova odgovara uredničkoj napomeni o recentnoj “diversifikaciji” etnologije u Hrvatskoj. Bez obzira na to što svaki izbor može biti manje ili više reprezentativan, on govori o trendovima u kulturnoj politici te ekonomski i društveno najekspozitivnijim pitanjima u određenom razdoblju. Tako se i u ovoj knjizi nalaze tekstovi koji, svaki za sebe, pokrivaju određeno područje interesa unutar discipline, no povezani su informacijama čije djeliće nalazimo razasute kroz sve njih. Moguće ih je, stoga, grupirati u nekoliko tema koje, s jedne strane, zrcale važna pitanja za hrvatsko društvo, a, s druge strane, znanstvene interese discipline; to su prijemni prostori, ekonomija, postsocijalizam, žensko pitanje, identiteti, nacionalizam.

Valentina Gulin Zrnić se u tekstu “‘Nema alternative’(?): urbane promjene u Zagrebu na prijelazu stoljeća” dotiče problematike javnoga prostora – jednoga gradskog trga – koji postaje prijeporni prostor u različitim tumačenjima prostorne politike Građanske inicijative, s jedne strane, i gradske uprave, s druge. Autorica kroz taj prijepor propituje aktualne društvene, političke i gospodarske teme u postsocijalističkoj urbanoj suvremenosti te analizirajući konkretni događaj zahvaća u kontekst koji dijakronijski i sinkronijski veže lokalni diskurs sa širim nacionalnim procesima (postsocijalizam, tranzicija) i s globalnim trendovima (neoliberalizam, konzumerizam, razvoj civilnog društva), provokativno konstatirajući da se urbano upravljanje zamjenjuje urbanim poduzetništvom. I Nevena Škrbić Alempijević analizira sporni odnos, ovoga puta između značenjskih potencijala mještana Kumrovcu i službene simbolike Titova rodno mjesta u socijalističkom i postsocijalističkom razdoblju. Ipak, autorica perspektivi lokalnih stanovnika i perspektivi kreatora političkoga mjesta ne pristupa kao potpuno odvojenim sferama, već kao dvjema povezanim dimenzijama istoga procesa koje se ostvaruju u međuodnosu. Tihana Rubić u tekstu “‘Ja se snađem’. Neformalna ekonomija i formalna nezaposlenost u Hrvatskoj”, u kontekstu prelaska iz socijalističkog samoupravljanja na tržišnu ekonomiju koji je za posljedicu imao i restrukturiranje formalnog tržišta rada, bavi se porastom nezaposlenosti od devedesetih godina dvadesetoga stoljeća do danas, tretirajući ga kao posljedicu sukcesivnog posrtanja nacionalne ekonomije u okviru kojega na neprijavljeni rad gleda kao na prijeporni društveni prostor prava na rad i život. Istraživanjem ekonomije tradicijske glazbe Naila Ceribašić u tekstu “Prema istraživanju ekonomije tradicijske glazbe u postsocijalističkoj Hrvatskoj” pridružuje se analizama aspekata komodifikacije pojedinih segmenata društva, razmatrajući tijek novca na polju tradicijske glazbe u postsocijalističkoj Hrvatskoj. Autorica se u tekstu dotiče nekolicine kontroverznih pitanja, koja redom razlaže opisujući sustav folklornog amaterizma te njegov poremećaj u tržišnim uvjetima: progovara o navodnoj nespojivosti novca i tradicijske glazbe, te o dvostrukim financijskim mjerilima u tretmanu rada glazbenika (egzotiziranih tradicijskih glazbenika koji nastupaju besplatno), za razliku od etno-

muzikologa i drugih stručnjaka (znalaca čiji angažman iziskuje plaćanje). I Tvrtko Zebec u tekstu "Etnolog u svijetu baštine. Hrvatska nematerijalna kultura u 21. stoljeću" promišlja ulogu profesionalaca (etnologa) u uvođenju kulturnih praksi koje se uključuju u odabrano kulturno nasljeđe, progovorivši o tome kako baština postaje oruđe upravljanja kapitala te potvrđivanja ili korištenja političke moći na različitim razinama.

Tekstom "O povijesti, ljubavi i boli u hrvatskim ženskim romanima" Renate Jambrešić Kirin, otvaraju se naredne najavljene teme s kojima se zbornik hvata u koštac: žensko pitanje, nacionalizam, identiteti. U radu se nastoji uvidjeti na koji način hrvatske autorice novih povijesnih romana (Daša Drndić i Ivana Sajko) pridonose recentnim raspravama o krizi solidarnosti i empatije i to ne pišući o intimističkim temama ili autobiografskim zgodaama, već upisujući svoje dokumentarne pripovijesti u "veliku" političku povijest dvadesetoga stoljeća: raspravljajući o posljedicama i izvorima fašizma, totalitarizama i nacionalizma. Sandi Blagonić ("Kako se to mora biti Hrvat?" Centripetalni i centrifugalni učinci resemantizacije kolektivnih identiteta") nacionalizam u poslijeratnoj Hrvatskoj promišlja kroz model dominantnog identiteta i regionalne (istarske) mobilizacije, prema kojemu je istarski identitet čas u uzletu, a čas u sustajanju, ovisno o državnoj politici, a Catherine Baker ("Jezik, kulturni prostor i značenje u fenomenu *cro-dancea*") prilazi mu analizirajući popularnu glazbu kao dio hegemonijskog nacionalističkog diskursa u devedesetima. Jasna Čapo i Hariz Halilovich ("Lokaliziranje transnacionalizama: bosanske i hrvatske prekogranične prakse") upućuju kritiku "nacionalnom modelu mišljenja i pisanja" prisutnom kod istraživača transnacionalnih migracijskih polja, takozvanom metodološkom nacionalizmu te se, na temelju primjera iz različitih migracijskih konteksta, zalažu za užu, lokalnu, zavičajnu pripadnost u transnacionalnom migracijskom prostoru, koja ne mora nužno biti vezana uz nacionalnu državu podrijetla ili nacionalnu skupinu. Tako opisanu dimenziju pripadanja nazivaju "translokalnost", umjesto uvriježenog termina "transnacionalnost". I naposljetku, Sanja Lončar tekstom "Etnografije hrvatskih radnih migrantica u Münchenu: važnost razvijanja društvenih mreža, novih osobnih znanja i vještine" povezuje spomenute teme nezaposlenosti i translokalnosti, baveći se hrvatskim ženskim migranticama u Münchenu.

Radovi objavljeni u knjizi *Hrvatska svakodnevica. Etnografije prostora i vremena* pokazuju da je hrvatskoj etnologiji još uvijek teren vlastito društvo, ali ne izolirano u prostoru, već analitički promatrano kao dio regije i svijeta s kojima dijeli ritam povijesnih globalnih procesa. Uvodnik knjige nudi sumirani povijesni pregled hrvatske etnologije i kulturne antropologije, koji utvrđuje njezin status "male nacionalne etnologije". Možda je upravo ovakva knjiga dobar povod za pokušaj njezinog preusmjeravanja na "malu regionalnu etnologiju" širenjem i povezivanjem istraživačkih interesa.

Sanja Puljar D'Alessio

Jelena Marković, *Pričanja o djetinjstvu. Život priča u svakodnevnoj komunikaciji*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb 2012., 367 str.

Priča ili pripovijedanje, još je davno ustvrdio Barthes, počinje sa samom poviješću čovječanstva, i ono je, da parafraziramo, poput života – internacionalno, transhistorično i transkulturalno. Barthes, doduše, govori o pripovjednom tekstu, koji se može oslanjati i na usmenu jezičnu djelatnost – dakle na pričanje: pričanje i njegova multidiskurzivna artikulacija u središtu su knjige Jelene Marković *Pričanja o djetinjstvu: život priča u svakodnevnoj komunikaciji*. Ne postojimo, tvrdi Jelena

Marković, izvan vlastitih narativnih reprezentacija naših djetinjstava, i u tom smislu autorica tu složenu i osjetljivu strukturu, složenu kao život sam, kako zaključuje, ispituje obzirno i skrupulozno, računajući očito na jednako skrupulozno čitateljstvo. Zaista, ova se knjiga, mogli bismo reći, oslanja na tri episteme: prva je od njih dijete/djeca/djetinjstvo, druga je svakako priča odnosno pričanje a treća, možda i ključna, znanstvena je skrupuloznost, obazrivost i obzirnost.

Započinjući knjigu etičkim okvirom istraživanja povezanim sa specifičnim položajem djeteta u znanstvenim istraživanjima s jedne, baš kao i delikatnim odnosom prema već snimljenoj odnosno dostupnoj građi koja se može percipirati kao "osobna" u kontekstu etnografskih istraživanja, autorica jasno naznačuje da joj je središnji motivacijski zamašnjak istraživanju znanstvena etičnost, odnosno, u nastavku, napredak unutargranske komunikacije etnologa o vlastitim istraživačkim i znanstvenim praksama. Knjiga tako otvara i postavlja niz pitanja, od etnološko-imanentnih (poput transkripcije snimljene građe), ali i onih koja se odnose na društvena i humanistička promišljanja uopće, posebice povezana s poljem djetinjstva i dječjega.

Tema priče i pričanja iznimno je kompleksna i multidisciplinarna, što autorica pokazuje oslanjajući se, s jedne strane, na domaću znanstvenu etnografsku, etnološku i folklorističku tradiciju, a s druge na mnoštvo različitih teorijskih diskursa i istraživanja, od psihologije, antropologije, folkloristike, pedagogije, jezične pedagogije, lingvistike, sociologije (djetinjstva), naratologije, čak i muzikologije (koja je zastupljena u izvještaju o izrazito zanimljivom muzikološkom folklorističkom istraživanju s djecom Elly Bašić). Dijelom je riječ i o autoetnografiji i etnografiji osobnoga, što se u radu također apostrofirira kao znanstveno-etički izazovna praksa, bilo u kontekstu "narcizma", odnosno kao negativno percipiran znanstveni postupak, bilo kao eksperimentalan i "kreativan" način postupanja s vlastitim i osobnim sjećanjima koji postaju dijelom istraživane građe.

Premda naslov knjige može sugerirati da je središnje mjesto autoričina interesa djetinjstvo, istraživanje se zapravo pokazuje usmjerenim više prema djetetu i dječjem, nego djetinjstvu kao življenoj praksi. Iscrpan i interpretativan pregled istraživanja o djetetu i s djetetom (u jednom dijelu studije i u hrvatskoj etnološkoj prošlosti) uključuje i niz prijevora koji se, mogli bismo reći, otvaraju drukčijim, čak i iznenađujućim tumačenjima u kontekstu suvremenih istraživanja o djetinjstvu. Odnosi se to ponajprije na relativno tvrdokornu i perzistentnu predodžbu o podzastupljenosti teme djetinjstva u znanstvenom diskursu. Etnološka i etnografska istraživanja i usmenost o dječjem i djetinjstvu u hrvatskom su humanističkom znanstvenom prostoru, pokazuje Marković, obrađivana i važna tema. Pritom su upravo istraživanja djetinjstva trajno mjesto "posudbe" i multidisciplinarnе prosudbe, od etnografije, etnologije – kako autorica pokazuje, u hrvatskoj znanosti najproduktivnije – preko spomenutih psihologije i pedagogije, do znanosti o književnosti i kulturi. Ova knjiga istovremeno pripada svim tim područjima, baveći se i pisanom i usmenom kulturom (pričom, pa onda i pripovjednošću), dječjim društvenim statusom, percepcijom djeteta kao nedorasloga, jezičnom socijalizacijom djeteta, narativnim prostorom kao i prostorom narativizacije, djetetovom samopercepcijom i narativnom samopercepcijom, dječjim narativima i dječjom kulturom uopće, bivanjem djetetom te pripovijedanjem o životu gdje priča postaje životnom strukturom.

Knjiga je podijeljena na sedam velikih cjelina. U prvoj se cjelini postavlja metodološki i etički okvir istraživanja svakodnevnih praksi pričanja o djetinjstvu. Autoričina je metodologija istovremeno jednostavna i kompleksna, te problem i artikulacija načina istraživanja, odnosno problem građe, prikupljanja, transkribiranja i interpretacije građe zauzima veliki dio prve cjeline. Terenski rad, naime, u uvodnom se dijelu tumači, autoričnim riječima, kao "cijeli život": tragajući za vlastito(i)m prošlosti(ma), osobna autoričina prošlost, kao i osobne prošlosti njezinih kazivačica i kazivača postaju trajan "teren" što metodologiju i usložnjava i pojednostavljuje, a kao znanstvenu reakciju artikulira istraživačinu "bikulturalnost", dvojnost osobnoga i javnoga. Postupci prikupljanja građe uključivali su tzv. retrospektivni terenski rad, odnosno naknadno bilježenje prirodnih govornih situacija, metodu životne priče/životne povijesti te nestrukturirani i polustrukturirani

intervju, ali se dijelom koristila i već dostupna, snimljena građa u kojoj se djetinjstvo tematiziralo rubno ili kao "slučajno" zabilježeno. U nastavku, elaboriraju se etička polazišta istraživanja s djecom, koja su dijelom utemeljena u pravnim, a dijelom u psihološkim i pedagoškim znanostima. Dijete koje je u zapadnoj kulturi na različite, više-manje dosljedne načine trajni drugi, bezglasni i antidruštveni ili preddruštveni ne-subjekt, u očistu se društvenih i humanističkih pristupa i posebice istraživačkih politika razumije i tumači na različite načine, pri čemu se autorično promišljanje tzv. refleksivne ne-zaštite djeteta u istraživačkoj situaciji pokazuje kao ne samo metodološki, nego i teorijski izrazito produktivan proseed.

Sljedeća se velika cjelina bavi dječjom usmenošću i usmenošću o djetinjstvu u domaćim folklorističkim i etnološkim studijama, kronološkim pregledom postojećih studija i istraživanja, pri čemu se kao središnje razdoblje izdvajaju sedamdesete i osamdesete godine prošloga stoljeća u kojima istraživanja dječjega folkloru dobivaju jači zamah, no brojnost se i perspektive istraživanja ne razvijaju ravnomjerno u razdobljima koja slijede, niti je interes za dječje i djetinjstvo podjednako intenzivan. Upravo suprotno, autorica u svom pregledu pokazuje kako su se mijenjala žarišta i kako je promjenjiva etnološka pozornost, povezana isprva s generičkim, nespecifičnim osobnim sjećanjima, postupno posvećivana dječjoj svakodnevnici, dječjim kulturnim praksama, ponovno s naglaskom na neuobičajenu angažiranost Elly Bašić, te dječjem folkloru i folkloru za djecu. Osamdesetih godina dječja je svakodnevnica povremeno istraživačka tema, kao i tijekom devedesetih djelomice i u kontekstu tzv. ratne etnografije odnosno etnografije odrastanja (prema autoricama Prica i Povrzanović). Dijete i dječje u etnološkom i etnografskom pogledu višestruko je i intenzivno konotirano u prethodnim poglavljima elaboriranim specifičnim društvenim/izvandrštvenim položajem i percipiranjem; u tom je smislu autoričin pregled zanimljiv i instruktivan, pokazujući kako promjena perspektive nerijetko uzrokuje i promjenu paradigme, kao, primjerice, upravo u spomenutoj studiji Ines Price i Maje Povrzanović u kojoj se pokazuje kako forma iskaza bitno oblikuje njegov sadržaj, u ovom slučaju forma pismene dječje školske zadaće pod naslovom *Moj život*, koja ne artikulira formu životne priče, nego poznatu konvenciju i formu školske zadaće.

Na ovome se mjestu u studiji autorica okreće priči i pričanju, te sljedeće tri cjeline čine središnji dio studija. Dvije su velike cjeline posvećene "životnim pričama", pričama o životu, osobnim pripovijestima, potom tradicijskim oblicima pripovijedanja, memoratu, predaji, negativnoj predaji, anegdotalnome te naposljetku osobnom mitu, što ga autorica analizira s antropološkog, naratološkog i psihološkog aspekta. U ovim se poglavljima u dijalogu s obimnom i raznolikom etnološkom, antropološkom i folklorističkom literaturom uspostavljaju i ispituju koncepti životne priče, "velike" i "male" priče te osobne pripovijesti, da bi se u zaključku utvrdio vlastiti predmet u odnosu na postavljene koncepte. Tu se pokazuju važnim autorično razlikovanje *sjećanja* o djetinjstvu i *znanja* o njemu, što postaje važnom interpretativnom polugom u kontekstualizaciji i definiciji samoga djetinjstva: granica je djetinjstva osobna, upozorava Marković, ovisna o nizu predodžbi i praksi, a u njezinoj studiji granica se djetinjstva podudara s granicama usmenoga narativnog diskursa o djetinjstvu, što predstavlja uvod u analizu građe koja slijedi. U nastavku je, naime, autoričina pozornost u cijelosti usmjerena na građu koju je prikupila – pričanja o djetinjstvu – i koju analizira s obzirom na dijete i njegovu jezičnu i narativnu socijalizaciju i kompetenciju. Oblici pričanja o djetinjstvu svjedoče, kako pokazuje Marković, o kulturnoj i povijesnoj promjenjivosti djetinjstva i predodžbi o djetinjstvu – u istraživanom razdoblju, koje autorica s obzirom na sjećanja i vremena o kojima se pripovijeda u njezinoj građi procjenjuje na posljednjih stotinjak godina, svijest o djeci i djetinjstvu kao životnom razdoblju bitno se mijenja, što uključuje ne samo odgojne i pedagoške predodžbe, nego i interakciju i narativnost, kao i sadržaje, funkcije i strukture priča koje su djetetu dostupne ili mu se posređuju. Pri tome su djetetova dostupnost naraciji odnosno narativne prakse u djetetovoj nazočnosti u očistu Jelene Marković ujedno i simptomi i posljedice tih promjena. Što i kako pričamo djeci/djetetu, o djeci/djetetu i s djecom/djetetom predstavlja, tumači Marković, određene predodžbe o djeci koje reflektiraju širi sustav kulturnih

značenja, uči djecu što je i kako vrijedno pripovijedanja i pruža modele interpretacije i konstrukcije iskustva. Ujedno, tu se uspostavlja i koncept relacijskog sebstva koji elaborira Peggy Miller, što konstruira dijete i njegovo iskustvo bivanje djetetom u selekciji, interpretaciji, osporavanju i razradi drugih. Dakako, najčešće odraslih.

U ovoj se cjelini nadalje razrađuje i argumentirano, čak možda i suviše obzirno, razlaže velika teorijska priča o priči. Priči u smislu onoga što naš život čini ljudskim, kako to obrazlaže Richard Kearney, onoga što ga čini vrijednim življenja, što nas čini sudionicima naše povijesti: bez tog prijelaza iz prirode u naraciju, tvrdi Kearney, dvojbena je bi li se puki biološki život (zoe) ikada mogao smatrati uistinu ljudskim (bios). U tumačenju Jelene Marković priča je na sličan način životno utemeljujuća: ona je ono što konstituira sebstvo, narativni identitet, koji je kontekstualan, kako utvrđuje Marković, prijeporan i kontingentan, i, dakako, diskurzivan. Upravo se u ovom poglavlju autoričin postupak pokazuje izrazito plodnim: iscrpan i upućen dijalog s literaturom, pregled istraživanja i "stanja pojma" omogućuju jednostavan, ali nimalo reduciran uvid o priči i pričanju kao predmetu zanimanja naratoloških, psihologijskih, antropoloških i drugih paradigmi. Zanimljivo je pritom da se kao jedno od mjesta razlike pristupa nadaje odnos priče i zbilje, odnosno, da parafraziramo, vjerovanje ili nevjerovanje priči. U razradi, pristupi koji "priči vjeruju" mogu je shvaćati na konstruktivistički način ili kao način mišljenja, pri čemu se teorije koje Marković navodi čine zahvalnima upravo u kontekstu artikulacije djetinjstva i dječjega.

Završno, sedma je cjelina posvećena modusima postojanja i artikulacija priča o prošlosti – sjećanju, nostalgiji i zaboravu, gotovo kao bonus pažljivom čitatelju/ici kojemu/joj se fenomen zaborava nadaje kao kompleksno sjecište više teorijski zahtjevnih pravaca: upravo je zaborav mjesto susreta teorijske težine i sadržajne "lakoće", čak, rekli bismo, znanstvene duhovitosti autorice koja na posljednjim stranicama knjige demonstrira relaksiran odnos prema vlastitoj građi i prema vlastitom predmetu. Nostalgija i s njome povezan optimizam pamćenja (ili patetika sjećanja ili, prema Charlesu Maieru, nostalgija prema pamćenju kao kič prema umjetnosti) u ovom je poglavlju predstavljena nostalgичnim brendovima odnosno usmjerena na konkretno vrijeme nostalgičnog sjećanja. Zaključno se utvrđuje da nostalgičan pogled ne predstavlja nužno čežnju za vlastitim djetinjstvom, koliko čežnju za idiličnim društvenim konceptom djetinjstva i njegovim jednako tako idiličnim predodžbama. Sjećanje je, pak, polazište za razradu konceptata autobiografskog pamćenja, epizodnog pamćenja te upamćenog sebstva, pri čemu se za argumentaciju priziva Albrightova metafora o književnosti kao divljini, a psihologiji kao vrtu i time se upravo sjećanje pokazuje pojmom za čije se tumačenje mobilizira ponajprije psihologijska paradigma.

Pričanja o djetinjstvu iscrpna je, upućena i vrlo skrupulozna studija o mnogo čemu. Niz tema kojima se bavi, pitanja koja otvara (kao i ona na koja odgovara), mjestimična autoironija, način na koji svoju studiju otvara kao prostor komunikacije i mjesto promišljanja ne samo o predmetima istraživanja i interesa, nego i o vlastitim i tuđim istraživačkim praksama: ta će joj množina interesa, vjerujemo, osigurati vrlo raznoliku publiku.

Dubravka Zima

Ozren Biti, Nadzor nad tijelom. Vrhunski sport iz kulturološke perspektive, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb 2012., 266 str.

Knjiga *Nadzor nad tijelom. Vrhunski sport iz kulturološke perspektive* Ozrena Bitija nastala je kao rezultat višegodišnjeg teorijskog istraživanja i propitivanja sporta kroz prizmu socioloških i kulturoloških teorija, što je bio fokus doktorske disertacije autora kao i tema većeg broja kolegija koje je predavao, ili predaje, studentima zagrebačkog sveučilišta. Unatoč tome, ipak ugodno iznenađu-

je široka lepeza teorijskih koncepata kroz koje Biti problematizira i propituje tijelo kao predmet nadzora i znanja u vrhunskom sportu potrošačke kulture i kapitalističkog društva, doprinoseći na taj način popularizaciji jednog unutar akademskih krugova nepravedno zapostavljenog predmeta istraživanja: sporta. Iako nas već u prvim paragrafima uvodnog poglavlja upozorava na fluidnost i nestabilnost pojma kada se radi o sportu, gdje se sport ponekad analizira iz ludičke perspektive kao igra, ponekad s pozicije institucija u kojima je utjelovljen, a ponekad kao konstelacija društvenih i kulturnih događaja, naslov studije jasno nam otkriva teorijski i metodološki okvir u kojem će se autor kretati tijekom svog istraživačkog putovanja. *Nadzor nad tijelom* tako implicira da će rad bar u nekom svom segmentu sadržavati formu genealoške interpretacije, a ako znamo da *foucaultovska* genealogija znači zapravo propitivanje odnosa moći, mreže moći i raspodjelu moći u bilo kojoj sferi društvenog života, otkrit ćemo da je Biti sportu, jednom naočigled i u osnovi apolitičnom aspektu života, kao i tijelu u sportu pristupio na, za naše podneblje, inovativan način – kao mjestu političkih pregovora i političke borbe.

U poglavlju “Vrhunski sport u potrošačkoj kulturi” Ozren Biti nas, između ostalog, upoznaje s kompleksnošću pojma na koju nailazi onaj tko se temeljitije želi baviti temom vrhunskog sporta. Aktivno/pasivno bavljenje sportom, amaterski/profesionalni te rekreativni/vrhunski sport samo su neke od podjela čiji su pojmovi problematični te nemaju jasno determinirane granice. Autor se ipak odlučuje za opis vrhunskog sporta kao onog koji “obuhvaća medijski profiliran, komercijalno interesantan, visoko kvalitetan sport, usklađen sa zakonitostima kasnog kapitalizma”, čime se automatski u nastavak analize i u korelaciju prizivaju teme potrošačke kulture, sportskih *celebrityja* i medija, teme kojima se autor u nastavku poglavlja teorijski i analitički iscrpno posvećuje. Prvo poglavlje nastavlja pregled Bourdieuovih i Crawfordovih studija o tome što bi bio ljubitelj sporta u vrijeme postmodernizma i kasnog kapitalizma, kada sport postaje “izuzetno privlačan kulturni proizvod” i kada učinak medija dovodi do toga da simulacija i simulakrum zamjenjuju mjesta, pa posredovani, televizijski nogomet postaje autentičniji od onog gledanog uživo, potvrđujući Baudrillardovu tezu o ključnom utjecaju medija na konstrukciju hiperrealne društvene stvarnosti. Na kraju prvog poglavlja autor se osvrće na potrošnju sporta u dokolici i zaključuje da se “upisivanje sportskih sadržaja u naše slobodno vrijeme dešava (...) kroz procese proizvodnje, potrošnje, reprezentacije, identifikacije i regulacije”, a naš odnos prema vrhunskom sportu najbolje opisuje Baumanov pojam potrošača.

U drugom poglavlju, naslovljenom “Nadzor nad tijelom: od Foucaulta do sporta”, Ozren Biti upućuje na utjecaj Foucaultova pristupa tijelu kao objektu nadzora i mjestu materijalizacije moći, što je u zadnjih dvadesetak godina potaklo erupciju novih pristupa tijelu unutar društvenih i humanističkih znanosti pa tako i unutar sportskih studija. Svijest o pogledu koji nadzire, a koja se od sredine 18. stoljeća naovamo razvija kroz mehanizam panoptikuma, dovela je do razvoja disciplinarnog i governmetaliziranog društva – društva u kojem je pogled, onaj koji prati tijelo, ali zaviruje i u “dušu” svakog pojedinca, toliko dugo prakticiran dok nije postao suvišan. Rezultat je novi oblik moći, afirmativna moć, moć koja ne kažnjava, nego proizvodi poslušna tijela. Već i u svom ranom stadiju discipliniranja, takva se moć dovodi u vezu sa sportom, dok se ona u suvremenom sportu proširila i multiplicirala: od nadzora navijača na stadionima, preko trenerskog nadzora sportaša, do nadzora sportaša nad samima sobom, primjećuje Biti. Jedina razlika između nadzora sportaša i građana koju možemo istaknuti jest razlika slučajnosti i nužnosti: dok sportaš/ica još uvijek ima slobodnu volju odlučiti hoće li se podvrgnuti rigoroznim nadzorima koje vrhunski sport zahtijeva te može istupiti iz vrhunskog sporta, građanin/ka tu slobodu nema, niti može istupiti iz građanskog tijela. Svejedno, kad se jednom uđe u prostor vrhunskog sporta, mehanizmi nadzora nad tijelom djeluju besprijeekorno, što autor oslikava velikim brojem primjera.

Koliko je duboka i kompleksna problematika nadzora nad tijelom sportaša, Biti nam zorno pokazuje kroz poglavlja koja slijede. U trećem poglavlju studije autor nastoji objasniti što je politički nadzor nad tijelom i na koje se sve načine sport isprepliće s politikom. Pa se tako naglašava

važnost distinkcije između politike i sporta, politike u sportu i politike sporta, gdje ova potonja ukazuje na to kako, unatoč svojoj političnosti, sport ipak nije izgubio autonomiju, nego ima vlastite zakone, pravila i norme. S druge strane, razne ideologije, poput onih nacionalističkih, često bespoštedno koriste sport, sportaše i njihova tijela za popularizaciju svojih stavova i vrijednosti, kao i za razne simboličke borbe. I kada su u pitanju rod, rasa, vjeroispovijest, sport postaje politička kategorija pa se u suvremene debate o političkoj korektnosti u sportu uključuju teme vezane, primjerice, uz ženske muslimanske sportašice, tamnopute sportaše i sportašice, transseksualne, transspolne i hermafroditne osobe, za koje današnji vrhunski sport, vođen žudnjom za "korporalnom homogenošću, biocentričnim rodnim označavanjem te stabilnim tjelesnim granicama", nema korektna rješenja.

Sljedeće poglavlje, "Medicinski i tehnološki nadzor nad tijelom", najpreciznije ocrtava Foucaultov koncept biomoci kao tehnologije upravljanja koja se, Foucaultovim riječima, "pozitivno provodi nad životom, koja se upinje da njime upravlja, da mu diže cijenu, da ga umnožava, da ga posve određeno kontrolira i u cijelosti regulira". No, čini se da je briga za zdravlje i poticanje na aktivan sportski život zbog zdravlja samog mnogo prisutnija kao tehnologija upravljanja prosječnim građanima, dok u vrhunskom sportu ta briga postoji utoliko što, upozorava Biti, olakšava postizanje dobrih rezultata i omogućuje natjecateljski spektakl. To nerijetko dovodi zdravlje sportaša u pitanje i ukazuje na povezanost sporta s kulturom rizika, što su dobro detektirali, s jedne strane, osiguravajuća društva i multinacionalne kompanije, koje svaka na svoj način potiču takvu instrumentalizaciju lika i tijela sportaša te, s druge strane, medicina i farmaceutska industrija, koje saveznički nastoje pomoći vrhunskim sportašima da takvima i ostanu. Ozren Biti upozorava da su takva stremljenja dovela medicinu do njenih etičkih limita pa su danas u sportu goruća tema etička pitanja, kao što je "korištenje lijekova i dopinga te modificiranje gena" u svrhu postizanja što boljih sportskih rezultata. Nadnaravni rezultati kojima vrhunski sportaši nerijetko nadvladavaju "granice svojih prirodnih tijela" sve češće potiču i na pitanja intervencije tehnologije u ljudsko tijelo i njegove hibridizacije, što je rezultiralo zanimljivim raspravama kroz koje nas autor u nastavku poglavlja vodi. Pri kraju poglavlja Biti naglašava kako je razlika između življenog vrhunskog sporta i onog u kulturnom imaginariju rezultat mitologizacije koja vrhunski sport prikazuje kao čist i autentičan, a tijela vrhunskih sportaša kao remek-djela prirode same, što uvelike odudara od stvarnosti, ali nas još jednom, pri kraju studije, podsjeća na ulogu medija u konstrukciji slike vrhunskog sporta.

Zadnje poglavlje, "Medijski nadzor nad tijelom", problematizira ulogu medija u nadzoru sportaša, gdje se autor priklanja teoretičarima koji su uočili "nerazdruživost medijskih i ekonomskih aspekata sporta", pa i analiza u nastavku poglavlja prati tragove i posljedice komercijalizacije sporta/ša i uloge sporta/ša u prenošenju izvjesnih poruka širem gledateljstvu. Medijski, sport će se najbolje plasirati na tržište u obliku spektakla pa vrhunski sport prerasta u spektakl, zabavu za popunjavanje dokolice velikih masa. Naravno, Bitiju ne promiče upozoriti da se kao odgovor takvoj spektakularizaciji sporta sve učestalije javlja otpor vrhunskih sportaša koji svoje tijelo i svoju pojavnost koriste kao oruđe za performativne akcije i subverzije tabua kojima im se nameće određeni životni stil ne samo u profesionalnom, već i u privatnom životu. S druge strane, autor primjećuje kako televizija, kao još jedan kanal medijskog komuniciranja sporta vođen logikom tržišta i kapitala, uvelike utječe na formiranje i transformaciju sportova i sportaša, namećući različite procedure i ponašanja pred kamerama koje prenose sportske događaje. Što se tiče tiskanih medija, iako oni, zbog tehničkih ograničenja kojima su limitirani u usporedbi s televizijom, moraju tražiti i izmišljati "komparativne prednosti" ukoliko žele biti konkurentni, to nikako ne umanjuje njihovu panoptičku snagu, naglašava Biti. Na kraju poglavlja autor se osvrće na komunikaciju sportskog tijela i fotoobjektiva te na nove medije i sport. Fotografija je posebno interesantna tabloidima i televiziji, a autor upozorava na njezinu provokativnu moć, pogotovo u slučajevima kada se ona bavi ženskim sportskim tijelom i reproducira stereotipne seksističke obrasce, što je izazvalo brojne

prigovore sportašica i debate unutar (feminističke) znanstvene zajednice. Autor zaključuje poglavlje osvrtom na nove medije poput interneta, mobilnih telefona i sl., čija je glavna distinktivna prednost njihovo pozivanje na interakciju što omogućuje nove načine apsorpcije sporta i tijela. Ovu minucioznu studiju o nadzoru nad tijelom vrhunskih sportaša autor završava argumentirajući svoj kulturološki pristup društvenom fenomenu vrhunskog sporta. Na samom kraju knjige slijedi bogat popis korištene literature te kazalo imena i kazalo pojmova.

Kao što je na predstavljanju knjige u Institutu za etnologiju i folkloristiku napomenuo jedan od recenzenata knjige Dražen Lalić, studije iz sociologije sporta u Hrvatskoj, a prije toga u Jugoslaviji, do sada su se uglavnom bavile navijačima i publikom, nepravедno zapostavljajući sportaše, a pogotovo sportaše kao političke subjekte. Složit ćemo se stoga da je knjiga Ozrena Bitija *Nadzor nad tijelom. Vrhunski sport iz kulturološke perspektive* nešto potpuno novo i osvježavajuće kako za kulturalne, tako i za društvene studije sporta i bez dvojbe otvara sasvim nove perspektive u promišljanju vrhunskog sporta.

Sanja Đurin

Marijana Belaj, Milijuni na putu. Antropologija hodočašća i sveto tlo Međugorja, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2013., 263. str.

Živopisna rasprava o svjetlećem Marijinom kipu u kući jedne od međugorskih vidjelica, u danima nastanka ovoga prikaza potvrđuje i aktualizira uvide u fenomen Međugorja kojim se u okviru antropologije hodočašća bavi Marijana Belaj. U samome se uvodu autorica postavila prema upitnosti međugorskih ukazanja uopće, naglasivši da ukoliko se ukazanja diskurzivno potvrđuju u kulturi koja se istražuje, onda ih kulturna antropologija prihvaća kao stvarnost koju ta kultura uvjetuje. U tom je kontekstu onda i "sveto" u domeni kulturnoga te se u ovoj knjizi, među ostalim, Belaj bavi stvaranjem svetoga kroz prakse uobličujući pritom domišljatu sintagmu o *stvarnosti svetoga*. Kao osnovna istraživačka pitanja autorica je odredila način uspostave hodočasničkoga odredišta i način na koji hodočasničko odredište utjelovljuje sveto te moduse oblikovanja hodočasničkih iskustava, u okviru čega i način na koji na njih utječe hodočasničko mjesto. Zanima je, s druge strane, kako se mjesto prilagođuje hodočascima i kako se hodočasničko odredište prilagođuje svakodnevnici domaćeg stanovništva te postoje li i kakve su prakse desakralizacije hodočasničkoga mjesta. Povezanost značenja mjesta sa širim religijskim, društvenim, političkim i ekonomskim pitanjima naglašena je kao važan istraživački okvir kroz koji će autorica interpretirati hodočasničko Međugorje.

Religijsko hodočašće Belaj definira kao osobno putovanje, fizičko ili metaforičko, kojim se ostvaruje subjektivno hodočasničko iskustvo – iskustvo blizine svetoga i neposredovane komunikacije s njim – a koje na hodočasnika ima transformativni učinak. Kritičkom prikazu teorijskoga promišljanja fenomena hodočašća unutar antropologije hodočašća kao poddiscipline kulturne antropologije autorica je posvetila početnih šezdesetak stranica. U uvodnome je dijelu najprije skrenula pozornost na širinu uporabe pojma hodočašće; na heterogenost, složenost i promjenjivost hodočašća kao pojave te, slijedom toga, na problem definiranja hodočašća. Na ovom se mjestu sažeto osvrnula i na proučavanje hodočašća u hrvatskoj etnologiji koje se prvenstveno odvijalo kroz prizmu proučavanja pučke pobožnosti (Vitimir Belaj, Jelka Radauš-Ribarić, Jasna Čapo). Prvi zamah istraživanja hodočašća u kulturnoj se antropologiji dogodio 1970-ih u djelima Victora Turnera, a dvadesetak godina kasnije u punom je procvatu. Dvije cjeline koje slijede prate te periode i njihov odnos. Prva cjelina promišlja analitički model hodočašća koji razvijaju Edith i Victor Turner, a koji je zasnovan na hodočašćima kršćanske tradicije. Primjenjujući Van Gennepovu teoriju o obredima prijelaza, Turnerovi određuju hodočašće kao obred sa značajkama limi-

nalnosti. Ističu kako liminalni fenomeni pokazuju značajke drugačije od onih u predliminalnim i postliminalnim kolektivnim reprezentacijama, jer su često inverzije, odnosno antiteze svakodnevnih kolektivnih reprezentacija. Otud i naslov ovome poglavlju: "Hodočašćem u antistrukturu". Turnerovi zaključuju kako je u kršćanstvu liminalnost najbolje izražena upravo u hodočašćima, a pristupanje svetom mjestu za hodočasnika ima transformativni učinak. Zajedničko iskustvo liminalnosti razvija među hodočasniciima zajedništvo argumentirano kod Turnerovih kroz koncept *communitas*. Ove su koncepte nakon njih razvijali brojni istraživači, ali ih, kako pokazuje autorica, te primjene nisu uvijek potvrdile – pokazalo se kako su u hodočašću kulturne, društvene i religijske razlike prije naglašene nego umanjene. Promjenu paradigme istraživanja hodočašća započeli su britanski antropolozi John Eade i Michael J. Sallnow, a koliko su se oni uistinu uspjeli odmaknuti od teza Turnerovih koje deklarativno pobijaju, autorica objašnjava u cjelini "Hodočašćem u diskurzivni prijem". Kritizirajući determinizam Victora Turnera, ovaj dvojac percipira hodočašće prije svega kao arenu za prijemor religijskih i sekularnih diskursa, prostor u kojem se stvara konsenzus i *communitas*, ali i separacija i podjela. Autorica primjećuje kako razumijevanje individualnih hodočasničkih kategorija i kozmologija, hodočasničkih praksi koje imaju vlastito unutarnje značenje te individualnoga religijskog iskustva ostaje izvan okvira te paradigme.

Kulturoantropološko definiranje hodočašća fokus pomiče, apstrahira Belaj, od hodočasničkih odredišta kao prostora ispunjenih značenjima, preko hodočašćenja kao kretanja i procesa do hodočasničkih iskustava kao motiva i učinaka. Svaku je od ovih analitičkih dimenzija razradila u potpoglavljima te je, kritički se nadovezujući na teorijske radove i studije slučajeva prethodno prikazanih smjerova istraživanja hodočašća, ocrtala i vlastita teorijska polazišta istraživanja u Međugorju. Belaj tako definira hodočasničko iskustvo kao interakciju sa svijetom koja nudi odgovor kako je kultura posredovana i življena u hodočasniku u situaciji hodočašća. Promišljajući procese sakralizacije svakodnevice i desakralizacije hodočasničkog mjesta autorica na inovativan način diskutira o svetosti kao stvarnosti s osobitim kvalitetama, koja je (samo) dio hodočasnikove (ukupne) konceptualizacije svijeta, ukorijenjene u kulturi kojoj on pripada, ovdje i sada.

Ostatak je knjige posvećen Međugorju, kako onom hodočasničkom tako i svakodnevnom. Pritom Belaj donosi diskurzivnu analizu nastanka hodočasničkoga Međugorja, u okviru čega i kratak povijesni pregled Župe sv. Jakova apostola u Međugorju, uvid u društveno-politički i crkveni kontekst neposredno prije i tijekom začetka međugorskih vjerskih događaja te uvid u unutarcrkvene prijepore u vezi s tim događajem sve do neposredne sadašnjosti.

Etnografska građa u ovoj je knjizi iznesena prepričavanjem i citiranjem opsežnih pasusa kazivanja. Osnovne metode terenskoga istraživanja koje Belaj koristi su sudjelovanje, promatranje i otvoreni intervjui. Intervjuirala je isključivo ne-hodočasnike, lokalno stanovništvo, franjevce, djelatnike službi, zajednica i udruga. S hodočasniciima je uspjela tek kratko i usputno popričati ili poslušati njihova svjedočanstva. Važan je doprinos onaj autoetnografski u kojem autorica donosi svoje zapise s terena koji su nastali tijekom višegodišnjeg istraživanja.

U zaključnome je poglavlju naslovljenom "Ludnica, ali sve u miru", Belaj već i u podnaslovu naznačila, a u tekstu detaljnije iznijela sve prijepore koji obilježavaju Međugorje. Jedan je od njih onaj unutarcrkveni, a tu je i odnos hodočasnika s onima koji dolaze usput, na proputovanju s mora, odnosno s "turistima", pri čemu je teško odrediti i granicu tih dvaju koncepata – "hodočasnik" i "turist". Uočen je i prijemor unutar samih praksi hodočasnika – dio ih je na polu društvenoga, ritualnoga i krutoga, a dio na polu individualnoga, osobnoga i fleksibilnoga. Autorica te prijepore smješta na sjecište formalnog i neformalnog, službenog i neslužbenog. Oblikovanje Međugorja je otvoren i dinamičan proces, ali ipak unutar okvira i zadanih pravila, zaključuje autorica, a upravo u tom procesu, odnosno u mogućnosti ili barem osjećaju slobodnog sudjelovanja u njegovu kreiranju prepoznaje posebnu kvalitetu hodočasničkog Međugorja. Također, Belaj iznosi zaključke o Međugorju kao hodočasničkom mjestu u kontekstu osnovnoga istraživačkog cilja da ovom studijom promisli kako se prostor oblikuje kroz iskustva onih koji se njime koriste i kako

istodobno on na ta iskustva utječe. Prije svega, svojim je istraživanjem potvrdila, a u knjizi bogato argumentirala etnografskom građom, da mjesto svetim čine upravo hodočasnici svojim praksama. S obzirom da se te prakse ne odvijaju samo na tlu Međugorja, ona zaključuje kako hodočasničko Međugorje u suradnji s onima koji se njime koriste nije prostor s čvrstim teritorijalnim i vremenskim granicama, naprotiv. Na toj je liniji razmišljanja i uočeni proces sakralizacije svakodnevice hodočasnika i nakon samoga fizičkoga hodočašća koji potvrđuje i da se proces upisivanja značenja u mjesto ne odvija samo unutar fizičkoga prostora. Time je autorica dodatno odredila i samo hodočašće kao proces čiji početak i kraj počiva na osobnome iskustvu, uglavnom ne izniman i ne izvan svakodnevice. Uočena i argumentirana iskustvenost kao kategorija oblikovanja mjesta te diskurzivna analiza koja potvrđuje mjesto kao višerazinsku konstrukciju, smješta ovu studiju i u teorijske okvire antropologije mjesta.

Iako je ponajprije riječ o znanstvenoj knjizi, nalazim je pristupačnom i zanimljivom za čitanje široj publici. Za samu je struku posebice značajan i metodološki inovativan način iznošenja autoričinih bilješki s terena koje nam omogućavaju uvid ne samo u procesnost fenomena koji istražuje već i samoga istraživanja. Stoga je instruktivna i studentima etnologije, antropologije ili sociologije.

Knjiga Marijane Belaj, osim što donosi prvi sustavan i kritički pregled teorija antropologije hodočašća u nas, dragocjen je doprinos kulturno-antropološkoj metodologiji, fenomenološkoj prije svega, te antropologiji mjesta i antropologiji iskustva.

Marina Blagaić Bergman

Petra Kelemen i Nevena Škrbić Alempijević, Grad kakav bi trebao biti. Etnološki i kulturnoantropološki osvrti na festivale, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2012., 455 str.

Posljednjih desetak godina u Hrvatskoj pratimo sve brojnije festivale – umjetničke, glazbene, gastronomske, urbane, sportske, folklorne, filmske i različitih drugih karakterizacija i imenovanja. O festivalima se u širokoj i stručnoj javnosti najčešće govori kroz dvije dimenzije: onu ekonomsku, koja se odnosi na festivale kao resurse koji pridonose zaradi lokalne i šire zajednice, ili onu kulturnu, koja u najširem smislu podrazumijeva oslikavanje identiteta zajednice i prikazivanje tradicije turistima. Množina festivalskih događanja posljednjeg desetljeća privukla je i etnologue i kulturne antropologe, ne bez razloga, jer u njima je u središtu iskazivanje i pregovaranje svih razina kompleksnoga disciplinarnoga pojma "kultura". Autorice Petra Kelemen i Nevena Škrbić Alempijević, predavačice s Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju zagrebačkog Filozofskog fakulteta, svoje su višegodišnje bavljenje festivalima pretočile u suradničku knjigu u kojoj neka poglavlja potpisuju zajedno (uvodno i zaključno poglavlje te poglavlje o pojmovima i pristupima festivalima i festivalizaciji), dok pojedine studije slučaja kojima su se bavile potpisuju odvojeno: Kelemen je obradila varaždinski *Špancirfest*, a Škrbić Alempijević omiški *Festival dalmatinskih klapa* i Ogulinski *festival bajke*. Izabrani festivali su problemski zanimljivi kao fenomeni u koje se spušta sonda za istraživanje konstrukcije identiteta i međuodnosa različitih identitetskih razina (lokalni, regionalni, nacionalni, nadnacionalni), konstrukcije društvenog sjećanja i materijalizacije prošlosti u javnim priredbama, te konstrukcije značenja mjesta i oblikovanja kulturne politike. U užem smislu, tako izabranim temama autorice otvaraju neka od suvremenih teorijskih i istraživačkih disciplinarnih – kulturnoantropoloških – pitanja. U širem smislu, festivali, tradicija, baština i kulturni turizam široko su medijski zastupljeni, gospodarski su važni, predstavljaju elemente promocije Hrvatske i lokalnih zajednica, te na taj način disciplina reagira i na aktualna pitanja suvremene hrvatske svakodnevice.

Teorijski, istraživački i etnografski pristup autorica obilježava sustavnost u bavljenju izabranom temom koja se odražava u iscrpnom korištenju brojnih naslova iz literature, prije svega domaćih i stranih kulturnoantropoloških naslova te socioloških i drugih radova koji se dotiču festivala. Svaku temu pojedinih studija slučajeva – teme identiteta, društvenog sjećanja, grada – autorice otvaraju detaljnim pregledom literature, koji osim informativnog biva i dijaloškim jer autorice sve spomenute studije, definicije i pristupe komentiraju i polemiziraju s njima, posebice iz pozicije vlastitih istraživanja, te iz toga oblikuju svoj pristup i interpretacije. Na isti način bave se i ključnim pojmovima knjige – festival, festivalizacija – koje u prvim poglavljima obrađuju od njihova leksičkog tretiranja u hrvatskim rječnicima i enciklopedijama do analize pojmova koje pojedini autori koriste u smislu festivalskih događanja (primjerice, ceremonije, rituali i dr.), te čitavom tom korpusu definicija i određenja pristupaju proaktivno, promišljajući ih kroz tri studije slučaja koje su provele. To će iznjedruti i nastojanje da ponude vlastitu definiciju festivala koje karakteriziraju kao “javna događanja, vremenski i prostorno ograničene odjeljke društvenoga života, koji imaju određenu temu i određenu svrhu koju u njih upisuju različiti pojedinci i skupine” (str. 7). Autorice su tako, komentirajući parcijalnost mnogih ranijih definicija, pokušale dati određenje koje bi bilo sveobuhvatno u zahvaćanju svih dimenzija festivalskih događanja. I dok “tema” i “svrha” festivala doista mogu biti najrazličitije, kako to i pokazuju autorice u knjizi, te se prema ta dva elementa mogu učiniti različite klasifikacije festivala, Kelemen i Škrbić Alempijević, čini se, radije zahvaćaju u druge segmente koji su kulturnoantropološki interpretativno potentniji. Jedan se odnosi na činjenicu da su festivali prostorno i vremenski ograničeni, no autorice se ne zadržavaju na festivalima u okvirima u kojima se održavaju, nego ih zanima odnos s cjelinom vremena i prostora, odnosno suodnos vremena (festivalsko/izvanfestivalsko, nesvakodnevno/svakodnevno, neobično/obično) i prostora (stvaranje značenja lokacije/mjesta/grada/regije i dr.) te interpretacije kroz koje se pokazuje kako se ono “festivalsko” i ono “nefestivalsko” snažno međudjelujuće izgrađuje i oblikuje. Drugi važan segment kojima se autorice bave jesu ljudi u festivalu – bilo kao pojedinci ili skupine (organizatori, izvođači i publika) svi oni sukreiraju festivalsko događanje i na razini prakse i na razini diskursa (mogli bismo ih nazvati, parafrazirajući Frykmana i Löfgrena, *graditeljima festivala*). Kako se i navodi u definiciji, a kulturnoantropološki je intrigantno, autorice se fokusiraju na značenja koja pojedinci i skupine *upisuju* u festivalska događanja, bilo da je riječ o onim značenjima koja se definiraju na razini kulturnih politika (najčešće od strane organizatora) ili značenjima koja nastaju kroz individualna festivalska iskustva. Istražujući kulturne politike kao kontekst u kojemu festivali nastaju i razvijaju se, autorice zahvaćaju i u dijakronijsku dimenziju, uočavajući i mijene fokusa i odrednica u pojedinim festivalima, što se uočava, primjerice, u varaždinskom Špancirfestu gdje se raniji naglasak na prošlost, tradiciju i njezinu obnovu sve više zamjenjuje suvremenosti, otvorenosti i multikulturalnosti, ili pak u slučaju omiškog festivala klapa u kojemu je organizator u jednome trenutku želio oblikovati kulturnu politiku koja bi užila regionalni identitet – dalmatinski- zamijenila širim – mediteranskim – odražavajući tako i druge političke i identitetske preferencije, no ne bez prijevora na lokalnoj razini. Na pojedinačna festivalska iskustva autorice su bile upućene i korištenom kvalitativnom metodologijom – brojnim intervjuima u kojima razni akteri govore i tumače svoja iskustva, kao i vlastitim kontinuiranim praćenjem i sudjelovanjem u istraživanim festivalima. Osim detaljno analizirana tri festivala, autorice koriste i komparativne “bliceve”, tj. u pojedinim segmentima uvode kraće usporedbe s drugim domaćim festivalima koje su također istraživački pratile, ali u manjem opsegu, kao što su Festival čipke ili Festival mladih u Međugorju i sl. U knjizi se tako odražava velika terenska predanost autorica koja je rezultirala bogatom građom kao temeljem analize, a u velikoj mjeri je i neposredno utkana u samo pismo ove festivalske etnografije.

Evo još ukratko i o tri studije slučaja pojedinačno. Omiški festival klapa platforma je kroz koju Nevena Škrbić Alempijević analizira i interpretira različite razine identitetskih određenja i njihov međudnos, fokusirajući se ponajviše na odnos dalmatinsko-sredozemno, što u pojedinim naracijama biva jednoznačno, u drugima komplementarno, a u nekim čak i oprečno, te se

komentira i poimanje sredozemnosti kao komponente hrvatske kulture u političkom diskursu i njegovoj mijeni tijekom desetljeća, u znanstvenom (domaćem, etnološkom/kulturnoantropološkom) diskursu, kao i u segmentu atraktivnosti na glazbenom i drugim vidovima kulturnog tržišta. Konačno, autorica zaključuje da različite razine identiteta dobivaju smisao onda “kada pojedincima otkrivaju nešto bitno o njima samima, kada postaju odrazima i izvedbama načina na koji se oni sami vide ili žele prikazati drugima” (str. 183-184). I dok je omiška festivalska tradicija već višedesetljetna (od 1966. godine), ona ogulinska je recentna i produkt sustavnog strateškog planiranja i brendiranja kulturno-turističke destinacije (2006. godine). Škrbić Alempijević nas uvodi u analizu Ogulinskog festivala bajke problematiziranjem pitanja politike pamćenja i mjesta sjećanja, pitanja izvornosti, autentičnosti, selektivnosti tradicije, retradicionalizacije, festivalizacije kulture, pri čemu se konstruktivnost društvenog sjećanja promatra kao “nova kreacija, izraz težnje k društvenoj i ekonomskoj promjeni” (210) koja istovremeno pokreće barem dva procesa: “turistizaciju” kulturne baštine i revalorizaciju lokalnog identiteta koje autorica detaljno etnografski prati u slučaju Ogulina. U obje studije i sam grad je aktivan participant festivalskog događaja, a taj je segment posebno u fokusu treće studije slučaja, varaždinskog Špancirfesta. Petra Kelemen analizira mijenu kulturne politike i proces brendiranja grada tijekom desetljeća i pol postojanja festivala, a mnogobrojni intervjui podloga su analizi mnogoznačnosti oblikovanja odnosa pojedinaca i grada, konstrukcije značenja grada i pojedinih gradskih lokacija, kao i konstrukcije urbanog identiteta. Gradovi tako bivaju festivalski akteri: grad kao glazbena pozornica (Omiš) ili grad kao književno mjesto (Ogulin) i grad kao spektakl (Varaždin) u značajnoj mjeri ukazuju na stvaranje metonimije između festivala i grada.

“Grad kakav bi trebao biti”, naslov kojega autorice posuđuju iz jednoga kazivanja, ukazuje na to da festivali nisu samo pregovaranje s prošlošću nego i projekcija budućnosti: u analiziranim slučajevima, možemo reći, grad bi trebao biti raspjevan, bajkovit i ludički, no hrvatska svakodnevica ipak ukazuje da tome nije baš tako. Festivali kojima se autorice bave ne donose na vidjelo javnosti mnoge probleme s kojima se gradovi nose pa se to neće naći niti u eksplicitnom fokusu ovih festivalskih etnografija. Rijetki su festivali koji imaju eksplicitnu društvenokritičku notu, kao što je, primjerice, zagrebački Urbanfest. “Grad kakav bi trebao biti” grad je “ugodne dokolice”, interakcija, “kreativnosti, inovativnosti, radoznalosti, smijeha, otkrivanja” (str. 17-18). Autorice na temelju analize ističu da je ključna tema svih sudionika festivala “tvorba nečeg *drugacijeg*”, alternativna – pozitivna i afirmativna – slika drugačije vremena, prostora, življenja. Možemo reći da u festivalima i sami sebi postajemo “Drugima”, što nije nevažno za spoznaju samih sebe. Neizostavna je tu referenca na Geertza i njegovo poimanje kulture kao teksta, odnosno, da parafraziramo prema konkretnom slučaju – poimanje *festivala kao teksta*: slično kako se upoznaju ljudski karakteri kroz gledanje Shakespeareove drame, ili slično kako na Baliju uče o potisnutim aspektima svoje kulture kroz običaj borbe pijetlova, tako i mi učimo o *svojoj kulturi* kroz festivale. Oni su mjesta, reći će autorice, “stvaranja kulture”, “mjesta izvedbe” i “mjesta kreiranja i pregovaranja značenja”: upravo ta “nestalnost, razlomljenost i konkurentnost značenja” čini ih istraživački zanimljivima, a duboko uranjanje u istraživanje toga, posebice kroz kvalitativnu metodologiju, čini kulturnoantropološki pristup drugačijim od ostalih istraživačkih pristupa – socioloških i ekonomskih. Autorice su ovom knjigom legitimirale antropologiju festivala, klasične pojmove discipline propitale su kroz suvremeni društveno-kulturno-ekonomski fenomen, interpretirale su festivale kroz prizmu aktualnih tema u kulturnoj antropologiji i ispisale zanimljive festivalske etnografije koje će svoje čitateljstvo naći i u stručnoj i u širokoj javnosti, a posebno zanimljiv njihov odjek zasigurno će biti među raznim akterima istraživanih festivala.

Valentina Gulin Zrnić

Asa Briggs, Peter Burke, *Socijalna povijest medija, Od Gutenberga do interneta*, Naklada Pelago, Zagreb 2011., 423 str.

Jedna od mogućih pretpostavki razrade međusobnog odnosa medijskog i historijskog narativa sadržana je u pitanju mogu li mediji govoriti o povijesti onoliko višeslojno koliko povijest može govoriti o medijima. Mediji i povijest narativi su evidentno različitih ciljeva. Povijest je, pritom, zbog specifičnih uvjeta nastanka, stavljena u poziciju obuhvatnijega i studioznijega narativa čiji se elementi mogu razviti s daleko većim vremenskim, a samim time i organizacijskim pretpostavkama i prerogativima. Uzme li se pretpostavka vremena kao uvjet nastanka narativa te kao forma koja omogućuje različite rezultate i u povijesti i u medijima, ona, putem istraživačkoga postavljanja zadataka i ciljeva, metodi povijesti propisuje dalekosežnije zadatke od metoda kojima se služe mediji. Medijska se forma u odnosu na historijsku formu, zbog trenutačnosti svoga nastanka, nužno doima kao neprestano reduciranje one historijske. Zapravo, medijska forma narativnosti u svome neizbježno trenutačnom nastajanju i kontinuiranom proizvođenju ima sve odlike temporalnoga reduciranja historijskoga narativa koji takvo nastajanje i proizvođenje pretvara u neposredan proces temporaliziranja, u specifične kronopolitičke razrade strategija djelovanja. Uzrok toga temporalnoga radikaliziranja procesa nastajanja medijskoga narativa jest i u tome što je medijski predmet neposredno dostupan, za razliku od onoga historijskoga, zbog čega se može reći da mediji djeluju neposredno na terenu povijesti (i na povijest) kao terensko istraživanje (ili barem djelovanje), dok su historijska istraživanja koja dovode do povijesti kabinetska i temporalno odmaknuta nadopuna (ako ne i nadgradnja) medijskih. Ne treba stoga sumnjati da najnovija povijest i njena historiografska sintetiziranja mogu itekako sadržavati, barem djelomično, i izazove medijskoga zaključivanja (koristili ih povjesničari ili ne), koji im se mogu pojaviti i kao konkurentski. U svakom slučaju, forme medijskoga i historijskoga nastanka narativa sadrže srodne, iako ne nužno i istovrsne, osobine čije međusobne povezanosti svakako zaslužuju dodatnu pažnju.

Knjiga *Socijalna povijest medija*, koja to donekle ističe, djelo je autora Ase Briggsa i Petera Burkea, povjesničara i istraživača, i poviješću medija bavi se kao nekom vrstom *histoire des mentalités*, povijesti koja integrira povijest medija sa svom ostalom poviješću, od kulture i politike do društva i tehnologije. Ideja knjige je stoga obuhvatna, vremenski i predmetno, što na kraju ipak ne uspijeva u cijelosti, ali itekako daje širok raspon povijesno-antropoloških elemenata uključenih u istraživanja svega onoga što je potaknulo razvoj medija i njihova utjecaja na povijest svjetskih društava. Ona se, doduše, kao što je rečeno, manje bavi formalnim razdjelnicama historijskoga i medijskoga narativa, no kronološka raspodijeljenost poglavlja, njih osam, ipak ne znači da je riječ tek o upisivanju medijskih pronalazaka na crtu vremena, već o integriranju različitih historijsko-antropoloških aspekata.

Početak modernoga medijskog doba autori označavaju, naravno, Gutenbergovim tiskom kao razgraničenjem prema usmenoj i rukopisnoj kulturi staroga i srednjega vijeka. U vezi s političkim prednostima koje je, primjerice, pružio reformaciji, tisak se razmatra kao sustav kontekstualizacije društvene komunikacije čija promjena je, dakako, više od tehnološke i prodire u cjelinu društava. Svakako je važan njegov doprinos provociranju političkih i vjerskih autoriteta, ali je također ojačao i one poslovne, kapitalističke. No, tisak će postati važan i kao sredstvo političke homogenizacije zajednica u političke nacije (B. Anderson), te će postati paradigmatičko počelo medijskoga razvoja, međudjelovanja i nanošenja tehnoloških i medijskih praksi kao strategija mobilizacije društava i kapitalističkog razvoja u ranom novom vijeku. Kulturne, društvene, ekonomske i političke posljedice te tiskarske revolucije (komercijalizacija teksta, standardizacija jezika, strah autoriteta – cenzura, čitanje, pojava knjiga i novina, kumuliranje znanja, pojava javnosti) utjecat će na preuređenje društvenog života, što ostaje u središtu autorskog interesa i u nastavku knjige. Posebno je istaknuta (što dobrim dijelom uključuje i raspravu s Jürgenom Habermason) pojava *javne*

sphere i medijske kulture koje su izmijenile politike kao javne politike te ponašanja i djelovanja. Isticanje procesa na koje su mediji utjecali tijekom reformacije i vjerskih ratova te prosvjetiteljstva i Francuske revolucije ukazivanje je samo na najrazglašenije primjere koji su transformirani, uz druge utjecaje, posredstvom medija.

Poglavlja "Tehnologije i revolucije" te "Novi procesi i obrasci" pružaju zanimljiv uvid u daljnje zgušnjavanje i ispreplitanje medijskih i tehnoloških praksa, pri čemu definicija medija kao sredstva komunikacije dobiva potvrdu u mnogobrojnim tehnologijama koje su doista revolucionirale novovjekovni život. Ta dva poglavlja možda ponajbolje opravdavaju naslov knjige, jer najtemeljitije integriraju medije u opću i socijalnu povijest, gdje kontingentne odlike povijesti medija, kao i svake zasebne povijesti, integriraju u opću povijest s ponovno ispisanim medijskim dodatkom. U posljednjim poglavljima integriranja medijskih i općedruštvenih sfera prožimaju ne samo pojavu televizije, radija i interneta, te svega onoga što se naziva elektronskim medijima, već i pokušaje, očigledno nužnih, konvergencija. Treba priznati da su autori pritom odradili golem istraživački posao, no prava je šteta (a vjerojatno je tome presudio i manjak prostora) što, poput tehnologija do 20. stoljeća, ovostoljetni mediji nisu istraživani u integraciji s, primjerice, letaćkim i svemirskim tehnologijama te suvremenim medijsko-umjetničkim dosezima. Naime, kao što su pomoću željeznice, pošte ili telegrafije pregnantno opisane pretpostavke uspona medijske sfere u 19. stoljeću, spomenuta bi područja uvelike doprinijela razumijevanju televizijskih i internetskih medijskih obrazaca djelovanja u novije doba.

Ipak, svakako treba istaknuti da je riječ o bogatoj i raznovrsnoj, premda konvencionalnoj, povijesti, koja u epicentar medijskoga širenja stavlja zapadnoeuropsku modernu povijest kapitalističkoga medijskog poduhvata kao povijesti integriranih historijskih sfera. Možda je uz nezaobilazno vrednovanje zapadnoeuropskoga kolonijalnoga pothvata trebalo spomenuti i širenje medijskoga narativa kao dijela te iste imperijalne paradigme, no Biggs i Burke ipak su išli za problemskim sklopom medijskih strategija razvoja uključujući, koliko god to bilo rubnim doprinosom, i ograničene odjeke proboja medijskog univerzuma izvan Zapada. Iako bi se slično moglo reći i za rodne stereotipe ili statusnu (klasnu?) problematiku u razvoju medijskih tehnologija i subjekata (s Karlom Marxom prisutnim na velikom broju stranica ove studije), ili za formalno-teorijska pitanja o osobitosti medijskoga narativa, treba ipak uočiti i moguću autorsku dvojbu o tome što sve uključiti u konačni tekst knjige, budući da ona sa svim dodacima premašuje četiristo stranica, a s daljnjim teorijskim razradama i istraživačkim nadopunama zasigurno bi se lako moglo nadodati još nekoliko stotina stranica. I bez toga, *Socijalna povijest medija* iskusnog i uglednog autorskog dvojca Ase Biggsa i, češće prevedenog na hrvatski, Petera Burkea, ostaje temeljita, opsežna, elaborirana i zanimljiva povijesna, ali i antropološka studija fenomena, koja možda nije uspjela ispuniti sve zadatke, ali je odradila mnoge pa i onaj najvažniji koji joj je osigurao glasovitost: nudi djelo i pretpostavke koji su za daljnji poticaj istraživanja i rada na području medija itekako nužni.

Snježan Hasnaš

Christine J. Walley, *Exit Zero. Family and Class in Postindustrial Chicago*, The University of Chicago Press, Chicago and London 2013., 216 pp.

Selvedin Avdić, *Moja Fabrika, Vrijeme*, Zenica 2013., 157 pp.

Exit Zero and *Moja Fabrika (My Factory)* are two the books situated in the landscapes of post-industrial cities. They connect two life stories that are seemingly worlds apart and thus hint at possible snippets of universal truths about people (groups, nations, socio-economic systems...),

minerals (iron, clay, roads, houses and chimney-stacks...) and economies. While the first one describes Southeast Chicago, whose pitfall commenced at the end of the 1970s and where tens of thousands of Chicago steelworks workmen lost their previously rock-solid stable jobs in the great crisis of capitalism, *My Factory* follows the rise and fall of the socialist industrial marvel in Zenica. It is a tale of 'The Factory' that supported at least two generations of socialist workers and whose "death" in the 1990s indicated that altogether different times are coming, times in which Avdić pens a nostalgic tale of his relation to the factory.

These stories are also linked by the narrative of industrialisation and de-industrialisation of the two cities. They convey personal stories of growing up, but, more importantly, of an expectation based on a social promise of class-wide prosperity and personal betterment. This is particularly true of anthropologist Christine Walley, for whom social mobility (that eventually turned her into the shapeshifting fluency of a 'straddler') and fulfilment of the "American Dream" is the pinnacle of aspirations of her ancestors: the immigrants and southern "white trash", the future American working class. For Selvedin Avdić, a Bosnian author, on the other hand, the history of Zenica steelworks, serves as a framework for the dream of a "better life" and work. This is the coming-of-age story in a place in which the life of a factory and its city merge into one through the construction of a social-justice-based community, whilst its end is portrayed by Avdić as a sad and painful fall of the industry that fed the city of his youth.

These two books share, first and foremost, an exegesis of biography-laden nostalgic love. A particular type of love directed at the non-existent and vivid city of one's own growing up and maturing, a memoirist narrative full of dramatically altered topoi, past times, people long lost... Despite their obvious epistemic value, these books share intimate insights into time-spanning cities and their presentation of the lives which actually connected the mineral and the human, was not made strabismic by a cold academic perspective or aggressive publicist presentation. But there is also a crucial difference between these two authors laying out histories of industrial cities – a difference in the very literary structure of the construction of the historical and local narrative. Whilst Walley braves the experimental-genre effect of intimate ethnography, Avdić relies on literary sketches and the power of embodied reporting. Both texts are self-referential and special for the way they privilege the personal. In both cases, biography informed the way experience shaped the writing process and outcome.

So, in Walley's case, it is an autoethnography about class in America and it is a confession of a humanities lecturer from a steelworks family. These could either be ingredients of a fashionable non-fictional text in contemporary humanities, or another diary by a 'my life is extraordinary despite expectations' well-read, well-educated person. And though all the ingredients are there, and though you can taste the zings of both extremes above, *Exit Zero* is neither a fashionist anthropology product nor an elaborate self-aggrandizement by a fame-hungry professor. *Exit Zero* tells a personal story, which of course weaves a whole part of American, and, by extension, European and global history from a very personal, very privileged and highly illuminating rarely heard-from perspective. It is a story of a sociocultural anthropology lecturer at a prestigious US university, coming from an industrial working class background and an unusual personal history. As such it is a tale of a speaker who knows the language in which to communicate the story to learned global elites (that's you), and yet speaks the native tongue in which to obtain the information about how 'life' came to be, once was and was meant to be.

What makes it extraordinary is that through the course of the story the author undergoes a process of self-healing self-realisation and acceptance of her own frailties and successes. And many hidden social mobility riders in academia and its peripheries will gain a healing effect from recognising simple parallels with this story. Needless to say, the text itself is rife with references to similar endeavours of autoethnography and confessions of those in academia for whom education has meant social mobility too, geographical relocation and cultural change also, whilst at the

same time making them self-conscious of their own roots and palpable class distinctions. Walley actually trains her research and reporting tools in East Africa, among the sufficiently different natives to be able to earn a decent degree and effortlessly wear the metaphoric researcher spectacles. Bravely enough she applies similar precision in cleaving different segments of personal, family and community existences in a lengthy project of reporting upon personal and family history. These are not without the usual difficulties of exposing the underside of family life as proof of a grander benevolent thesis, shame of nearest and dearest for suddenly being viewed as objects of data-gathering significance and certain newly-found (Christine implicitly portrays herself as a relatively shy person throughout the youth years, which take up the significant segment of the book) extroversion in exposing personal emotional and physiological history.

That struggle to write life into a page, and the persistent indecisiveness to name the good and the bad, the progressive and the reactionary, the potential and the exhausted make the final product feel real, and accomplishment of the outcome initially promised, a great leap in a healing process and an invitation to for the reader to draw her own conclusions. A uniting theme throughout is one of 'straddlers', people with one foot in one class culture and the other in another, perpetually unsure of what their fixed interpretation of life and other people should be. Mildly glorified, the position of a 'straddler' is not promoted or imposed as a new class-awakening, a model for the American of tomorrow (and a 21st century European, no less so), but simply brought into the spectrum of identities, class, cultural, ethnic, sexual or otherwise, floating in everyday contemporary society, even far away from academic dinner parties and New York club scene. Yes, they are all around us, often half-hidden in the shadows and speaking our language with chameleon-like verity. You might be one of them, you may have just seen one, or you may have been one yesterday, and don't feel like coming to terms with it today. But (and here goes the 'paradoxically' sentence), paradoxically that makes the straddling, the leap between classes that straddlers had undergone not an iota less real. And what remains puzzling for those yearning for snippets of universal truths is the actual measure of the extent to which only the industrial landscapes of the 20th century were capable of engendering these straddlers on a mass scale. How much of a straddler is Mr Avdić of Zenica and those who read *My Factory*?

But what is the book about chapter by chapter? *Exit Zero: family and class in post-industrial Chicago* tells a story of formative maturing and education of a girl from South Chicago's former industrial community. In the first chapter we are told of the girl's family, supposedly a typically close-knit working class community; diverse in origin, but very mixed in co-existence and all connected to a major industrial steel complex of the region and historical epoch. One part of the family is presented as hard-working aspirant Swedish immigrant, other as white-trash, flexible and jovial Southern States migrant. An ancestor's memoir of how the 'industrial west' was built and won, how labour-struggles enveloped through the eyes of the ordinary many and how the American dream was bought (and eventually swallowed) wholesale also presents the foundational document for the whole research project. And then it all came tumbling down. In the 1980s, with the dream almost solidified into reality with unionised employment, quality public education and stable communities servicing the industrial giants, the landmark steelworks, the particular geographical locations' (hence *Exit Zero* on highway approaching the metropolis of Chicago) and communities' *raison d'être* shut down one by one. Chapter 2 explores the perspectives, individual and systematic, on the process of industrial relocation, as well as the personal consequences for the employees and their families. It charts what it meant to be working class in working class employment, and what it meant to be working class in unemployment and precarious replacement jobs.

At the time of collapse the author gains an academic scholarship to a prestigious East Coast high-school, naturally attended by students of very different background and sustained by families of very different histories. As expected, this is where the very personal 'straddling' beings,

grows and matures; where a working class girl becomes both self-conscious, aspirant and engaged, rebellious and nonetheless empathic towards her newfound community rife with potential for personal growth and expansion. In Chapter 3 we are told both of what life in and around school was like, what the visits home consisted of, how academic interests and abilities developed and the meaning of awareness of one's own 'straddling' position. A position at the same time excruciatingly lonely (as every straddler is a very unique straddler indeed) and liberatingly familiar (especially in academia, that promised Holy Grail of social mobility and prosperity generation).

The fourth chapter introduces the strife of a 'straddlers' existence following the nearly romantic path of creation, through facing its own inherent obstacles and regeneration through slaying of the metaphoric dragon. Life and growing up in an industrial community set on becoming properly urban and middle class, rests on a bedrock of environmental change and pollution that engenders cancerous change in the author's body leading to struggle, physical precarity and painful awareness of the material characteristics of one's origins regardless of the fine accent and refined political views one might hold today. Oh yes, as the final, fifth chapter will elaborate, explain and openly express, this is a book about class, the 'elephant in the room' of American social and political life where egalitarianism of hope replaces egalitarianism of potential from dawn of industrialisation to its contemporary demise.

Though the stories cloaked by the metaphoric title *Exit Zero* preceded the Bosnian publication of "My Factory", the very appearance of Avdić's book was "unusually serendipitous" in both its choice of topic and approach. The unusual serendipity disseminates the story of a small, distant and unfamiliar Zenica, easily invisible from the Southern Chicago's great human and mineral expanse. It is precisely the gaze on Zenica that unearths the universal thread connecting a socialist worker, post-war industrial employment boom, struggle for union representation, physical construction of workers' residential communities, a factory where the number (in Yugoslavian terms enormous) of employees falls well short of the smaller among the immigrant communities in the American cities beset by deindustrialization several decades before, and the effects of that process viewed from plurality of angles with such gusto in *Exit Zero*.

Avdić's story of *The Factory* is inextricably linked with the narrative of socialism. The tensions unleashed by modernization, the observation of a city shaped in the mould of the textbook socialist economic growth. A ferocious city growing next to the mushrooming of industrial infrastructure, itself teeming with unruly workmen; as well as the sprawl of workers' dormitories serving as eventual safe-havens for the factory's workers and the polygon for ripening of their brood. Avdić's book about *The Factory* dedicates a lot of its pages to the relationship of Zenica residents to the actual city, the nostalgic affiliation between the citizens and the space they live in that is unmatched by Walley's Americans despite their historic and socio-economic correspondences. Alongside a whole chapter dedicated the city, the chapter on "The Factory and the history" portrays the three crucial historical moments illustrating how from its inception in 1892 Zenica steelworks brought the townspeople fear as much as peaked their curiosity. It brought progress as well as the disturbing anxiety that novelties rupture the existing symbolic order. Avdić also records the "fear of change" among the old Zenica townspeople, evident in their first reactions to the modernising effects related the founding of the steelworks, but also in the loss of comfortable certainty of life in the well-trodden path.

Acting as a pseudo-chronicler, Avdić notes the speedy changes following WWII, when Zenica becomes a real workers' city, an anthill of immigrants hailing from all parts of Yugoslavia attracted by employment and promise of a better future through material (hence also mineral) modernisation. Just as in the case of the Chicago working poor, the Zenica workers will also eventually be housed in the special construction units intended specifically for the workers, a separate new town within a town. The Kužatko project – an example of an infrastructure project intended as a community for the workers and an "army of the homeless" who needed housing whilst providing

employment for the growing steelworks, as well as a genuine urban development of a pre-modern 'kasaba', is but one of the direct meetings of Chicago and Zenica.

But Avdić's book does not merely record the destiny of Zenica steelworks; it is also a poetic ode to the workmanship and industrialization. A literary monument to the "face of a thousand dinar note", a stakhanovite Arif Heralić, whose destiny painted the inanity of the worker and stakhanovite efforts in building a better society. By trying to present the workers' dedication and inane commitment to overcoming productivity records, Avdić records the eventual feelings of insignificance and misappropriation, of abandonment of the rejected, retired and ailing socialist stakhanovites, now less than ordinary residents of a small post-industrial conurbation on Europe's periphery but once officially defined idols of the straddling potential of the post-war socialist Yugoslavia. The final chapter of the book is dominated by the memoirist textualisation of The Factory, where Avdić pens the lines dedicated to "His Own Factory" – the one which he "observed but did not understand" whilst it acted as the key social and economic agent of his human and mineral environment. This is where he writes of the workers in general, of the workmen landscape of Zenica, of The Factory that "destroyed, exploited, soiled" its workers – parents, fathers of his friends, relatives – and his natural environment. Finally, Avdić tells us of the industry that engendered the first green movement in Yugoslavia, that was the target of the open environmental civil protest, popular rock dissent and youth's emancipation from the all-pervading presence and iron grip of the work ideology burgeoning on the city periphery.

The core of these two books rests on similar problems, both authors similarly address the issues of social destruction brought on by deindustrialization, the phenomenon of urban decay, widening of class cleavages, and issues of identity. In both cases the cities were indistinguishable from their industrial complexes, whilst their human histories are so similar they easily merge together. This is what made parallel reading, comparison in similarities, possible. Likewise, that is also why it was possible for both authors to start and finish their respective books in a very similar way. Avdić says that "Zenica and The Factory enjoy a reciprocal addiction, and this is clear even as you approach the city for the first time. As you peer through the windshield of a vehicle entering Zenica, it appears that The Factory and the city click together like pieces in a jigsaw puzzle. It is impossible to describe The Factory without mentioning the city. And vice versa." (Avdić 2013:16). And only when Zenica Factory lost steam, when the workers dispersed, when the place of work, suffering and hope was lost, only then was Avdić able to melancholically claim that "the vista of the City is much clearer now" (Avdić 2013:158).

His story of a deindustrialized landscape in one of Yugoslavia's post-transition cities gains its literary twin in the closing passages of *Exit Zero*. Although part of the story constructed out of alternative political practices, economic systems and religious beliefs a deindustrialized Chicago opens up before Christine Walley as a never fully understood symbiosis now entrenched in the landscape – a symbiosis of a city and the industrial infrastructure from which a singular experience of space and its people emerges. Walley says: "It was while standing on top of the Paxton II landfill... I took in visually for the first time the full expanse of the land of my childhood – both beautiful and deadly, breathtaking in both its industrial and natural scope, linked and deeply divided" (Walley 2013:150).

Both Wally and Avdić can therefore conclude that the landscapes of post-industrial communities are the only permanent proof of the reciprocity of social and economic systems, of utopian character of the notions of middle class, social mobility, unionised protection of conditions of labour, guaranteed retirement pensions and a social-justice-based society or egalitarian distribution of wealth... The two books provide stories of inscription in and subsequent deletion of workers and work from the social landscape. What we learn from them, and undoubtedly in both geographical and historical specificities we learn a great deal beyond the visual influence of factory chimneys on urban landscape, can only be applied to future instances of dedicating lives to fix

broader social ills and make a utopia that little bit more real. Straddlers of the world, shapeshifters lurking in shadows put these lessons to work in the social and natural landscapes whose narratives are still 'work in progress' constructions, such as ITAS in Ivanec, Croatia could be (<http://www.slobodnifilozofski.com/2012/08/razgovor-s-radnicima-itas-tvornica-se.html>). For in 21st century post-industrial West (and its periphery), straddling-narratives could easily be a fashionable fad in contemporary humanities text-creation, disembodied from the permanence of post-industrial landscapes of their origin.

Ana Dević i Sanja Potkonjak

Osvrt na izložbu Iris Biškupić Bašić Svijet igračaka (Etnografski muzej Zagreb, 1.12.2012. – 31.5.2013.)

Izložbom *Svijet igračaka* Etnografski muzej u Zagrebu nastavlja, kako i sama autorica izložbe Iris Biškupić Bašić ističe, "širu komunikaciju s društvom", odnosno, rekli bismo, interakciju s muzejskom publikom na više načina i razina. Možda je to i stoga što ova izložba, baš poput nekih njezinih prethodnica (izložba o pivu, boji, vatri itd.), obrađuje predmete iz svakodnevnice koji je čine osebnom jer su na specifičan način vezani za čovjekov život. Ovaj put to su bile – igračke. Budući da je struka upoznata s dugogodišnjim predanim radom Iris Biškupić Bašić – istraživanjem i prikupljanjem podataka o temi igračaka u hrvatskoj tradicijskoj kulturi te njezinim angažmanom u svrhu prepoznatljivosti specifičnog umijeća izrade – izložba je, na neki način, kruna autoričina višegodišnjeg etnografskog istraživanja. U tom smislu možemo reći kako je autorica izložbom zaokružila jedno istraživačko polje i ukazala na njegovu važnost na najbolji mogući način – podijelivši ga s muzejskom publikom i širom javnošću.

Izložba je otvorena 1. prosinca 2012. i trajala je do 31. svibnja 2013. godine. Okupila je velik broj posjetilaca, privučeni ne samo temom i zanimljivim postavom, već i mnoštvom drugih događanja koja su se odigrala tijekom izložbe.

No, krenimo redom, najprije opisom samog postava koji čini reprezentativni dio izložbe. Uz središnju izložbu *Dječje igračke iz hrvatske baštine*, posjetitelji su mogli vidjeti još tri izložbe: *Iz svijeta igračaka*, *Poljske tradicijske igračke* te *Igračka ima srce*. Središnja izložba *Dječje igračke iz hrvatske baštine* smještena je u prizemlju muzeja i većim dijelom čine je predmeti iz zbirke Etnografskog muzeja u Zagrebu. U okviru izložbe moguće je vidjeti igračke iz prigorskog sela na obroncima Medvednice – Vidovca, u kojemu je siromaštvo natjeralo stanovništvo na bavljenje rukotvorstvom, osobito košaraštvom i rezbarstvom, koje je, u konačnici, rezultiralo izradom igračaka od šiblja te drvenih igračaka. Posebno zanimljiva i obimna zbirka predmeta izloženih u prizemlju je iz Hrvatskog zagorja iz sela: Laz Bistrički, Laz Stubički, Marija Bistrica i Gornja Stubica te sela Tugaonica i Turnišće, koja se nalaze na putu prema nacionalnome marijanskom svetištu Majke Božje Bistričke u Mariji Bistrici. U spomenutim se selima u 19. stoljeću kao dopunska djelatnost šire zajednice razvila proizvodnja dječjih igračaka. Kako bilježi Biškupić Bašić, postupno se od izrade igračaka za vlastite potrebe razvilo osebnom umijeće izrađivanja dječjih igračaka – osobito se ističe rezbarstvo drva kao takvo, a kasnije se razvija i specifično bojanje i ukrašavanje drvenih predmeta (u početku su to bile svirale, dvojnice, klepetaljke, a s vremenom i drugi predmeti, primjerice, konji s kočijom, leptiri na štapu, plesači na štapu, avioni, tramvaji, vlakovi). Očuvanje umijeća izrade tih igračaka, tridesetih godina 20. stoljeća, održavale su razne zadruge, a nakon Drugog svjetskog rata ta su ista udruženja okupljala majstore samo u drugačijem organizacijskom obliku. To je umijeće opstalo i održalo se do današnjih dana, a ponekad se u pojedinim obiteljima i generacijski prenosilo. Danas je umijeće izrade tradicijskih igračaka prepoznato kao obrt pa je,

uz izložene predmete, taj dio izložbe bio obogaćen i multimedijском prezentacijom izrade dječjih igračaka u kojima su filmovima predstavljene postojeće majstorske radionice. Sela Tugaonica i Turnišće specifična su po izradi tamburica (malih, velikih bisernica, dangubica i brača). Budući da igračke tamburice imaju i kvalitetan zvuk, mnogu su djecu potaknula na sviranje u tamburaškim zborovima. Umijeće izrade drvenih tradicijskih dječjih igračaka s područja Hrvatskog zagorja upisano je 2009. godine na UNESCO-ovu Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva.

Osim u Hrvatskom zagorju, drvene su se igračke tradicionalno izrađivale i u Dalmatinskoj zagori, selu Zelovo. Tu također pratimo razvoj umijeća drvorezbarstva, ali, nažalost, ne i njegov opstanak, jer je smrću posljednjeg majstora prekinuta i tradicija izrade drvenih igračaka.

Osim drvenih igračaka i igračaka od šiblja, u hrvatskoj baštini pronalazimo i glinene igračke, koje su svjedočanstvo bogate tradicije lončarstva na prostoru Hrvatske. Najpoznatije središte lončarstva, gdje se i danas zadržala izrada dječjih igračaka, također je na prostoru Hrvatskog zagorja, u selima Jerovec, Bedenec, Dubravec te Globočec. Uz predmete za svakodnevnu uporabu – lonce, zdjele i tanjure na nožnom lončarskom kolu, spretniji majstori počeli su izrađivati igračke – glinene figurice, svirale u obliku ptice koje su napunjene vodom imitirale cvrkut. Danas su majstori osuvremenili proizvodnju pa kolo pokreće električna energija, a proizvode je moguće kupiti u raznim suvenirnicama te na proštenjima u ljetnim mjesecima.

Na prvome katu muzeja postavljena je izložba *Iz svijeta igračaka*, na kojoj su prikazane igračke iz Češke, Njemačke, Poljske, Portugala, Slovačke, Švedske, Rusije i Ukrajine, a koje su dio fundusa Etnografskog muzeja u Zagrebu. Izložene igračke napravljene su od različitih materijala, pa su se mogle vidjeti plišane igračke, mehaničke igračke (vrtuljak iz Portugala) te metalne igračke.

Na posljednjem katu muzejske zgrade postavljena je izložba *Poljske tradicijske dječje igračke*, u suradnji s Muzejom igračaka i igara iz Kelca (Muzeum Zabawek i Zabawy). Na izložbi su prikazana dva načina izrade poljskih igračaka: tradicijske igračke iz sredina u kojima je i danas živa njihova proizvodnja i igračke nastale u zadrugama od 40-ih do 90-ih godina 20. stoljeća, a koje su ujedno bile i glavni proizvođač igračaka na poljskom tržištu.

Izložba *Igračka ima srce*, realizirana je u suradnji s Radio Sljemenom i novinarkom Anamarijom Šnajder, a nije, prema riječima Biškupić Bašić, “zamišljena kao muzejska prezentacija građe, već je riječ o izložbi uspomena onih koji su sačuvali svoje najdraže igračke i žele ih darovati ili pokazati na izložbi.” Ta je akcija pokrenuta u rujnu 2012. godine, putem radijske emisije na kojoj se razgovaralo o predmetima izloženim u muzeju te se slušateljstvo potaknulo da sudjeluje u događanju. Izložba je realizirana u ožujku 2013. godine.

Osim svega navedenog, tijekom trajanja izložbe održano je mnoštvo radionica izrade igračaka u muzejskoj pedagoškoj radionici, prezentacija umijeća spomenutih majstora te ostvarena suradnja sa Zagrebačkim kazalištem lutaka i Atelierom Krune Tarle. Također, održana su brojna predavanja vezana za temu izložbe. Uz samu autoricu, višu kustosicu Iris Biškupić Bašić, predavanja su održali: Zlatko Bastašić, o dugogodišnjem iskustvu korištenja lutke u prevenciji, psihoterapiji i edukaciji djece; Ivanka Ivkanec, o igrački u nakitu i nakitu kao igrački; o tome kako su bajke postale dječje igračke (s osvrtom na povijest djetinjstva i bajke) govorila je Marijana Hameršak; o igri koja u suvremenom svijetu ima istaknuto mjesto u holističkom razvoju djeteta predavala je Mirjana Šagud; Irena Miholić predavala je o dječjim igračkama koje proizvode zvukove – glazbalima; a Željka Čorak o kući lutaka.

Izložbu prate i dva kataloga – većeg i manjeg formata, opremljena korisnim informacijama o izloženim igračkama i povijesnim pregledom razvoja tradicijskih radionica igračaka diljem Hrvatske. Što reći na kraju, osim da je izložba otvorila vrata ne samo svijetu igračaka, već nas na neki način navela na promišljanje vlastitog djetinjstva te evocirala sjećanja na igre koje se vremenom modificiraju, ili nestaju, a da ih pritom nitko ne zabilježi.

Melanija Belaj

Identiteti između zbilje i naracije: višestrukost, mijene, prijepori, godišnji skup Hrvatskog etnološkog društva, Zagreb, 6. i 7. lipnja 2013.

Godišnji znanstvenostručni skup Hrvatskog etnološkog društva okupio je velik broj sudionika. Četrdeset izlagača izložilo je samostalno ili u koautorstvu trideset šest tema, što odražava živo i aktivno znanstveno i stručno promišljanje identiteta između zbilje i naracije i njihovu višestrukost, mijene i prijepore. U pozivu na skup, koji potpisuje Jasna Čapo, navodi se da se skupom želi rezimirati pisanje o hrvatskom identitetu iz rakursa discipline kojoj su pitanja kulture i identiteta temeljno obilježje i jezgrena definicija, u godini u kojoj će se ta pitanja ponovno zaoštriti zbog pristupanja Hrvatske Europskoj uniji. Kroz petnaestominutna izlaganja, predloženi su uvidi o tome kako se granice kultura i naroda ne preklapaju, te kako različite etnije/narodi dijele iste obrasce kulture koji nadilaze etničke i državne granice.

Dan prije skupa predstavljen je zbornik *Hrvatska svakodnevnica. Etnografije vremena i prostora*, urednica Jasne Čapo i Valentine Gulin Zrnić (Institut za etnologiju i folkloristiku, 2013.), koji donosi recentne radove etnologa i kulturnih antropologa, prvobitno objavljene na francuskom jeziku u časopisu *Ethnologie française* (41/2, 2013.).

Uvodno predavanje o temi suvremenog srpskog nacionalnog identiteta održao je Ivan Čolović, prateći je od početka 1980-ih kada se pojavila u Srbiji među predstavnicima nacionalističke kulturne elite.

Ines Prica je pokušala odgovoriti može li se na tragu kulturnoantropološkog i društvenoznanstvenog bavljenja kulturnim i društvenim fenomenima posljednjih dvadesetak godina govoriti o zasebnom "identitetu hrvatske tranzicije", koji bi se oslanjao ili otimao spoznajama postojećih identitetskih teorija. Njezino izlaganje, prvo od šest u sesiji posvećenoj identitetima hrvatske tranzicije, prethodilo je onome Orlande Obad i Duška Petrovića, koji na primjeru sela Lovčić kod Slavonskog Broda, u kojem živi 60 stanovnika, propituju osjetljive točke ruralnih krajeva u Hrvatskoj, koristeći se recentnim radovima o utjecaju politika EU na ruralna područja u novijim zemljama članicama. Andrea Matošević i Boris Koroman, svaki u svom izlaganju, približili su kroz strip junake i književne likove simbole postjugoslavenske strip naracije i konstrukciju identiteta subjekta u hrvatskim romanima i zbirkama priča u protekla dva desetljeća. Analiziran je manji korpus televizijskih reklama i reklamnih kampanja vezanih uz pivo i nogomet u kojima se podjednako aktiviraju simboli muškosti i nacije (Ozren Biti). Kakva je perspektiva tranzicijske generacije u Hrvatskoj i kako je to prebivati u vakuumu prelaska, analizirala je Ivana Družetić. Izlagači su kroz svoja predstavljanja hrvatskog sela, stripa, romana i zbirke priča, televizijskih reklama, života "na putu", analizirali neke od odrednica nacionalnog identiteta koji je u stalnoj mijeni.

Predmet druge sesije bila je tradicijska, arheološka, kulturno-povijesna i memorijalna baština, njezina valorizacija, zaštita i identiteti koji proistječu iz njih. Ritual prilikom središnje javne svečanosti u Zagrebu, 30. svibnja 1990., povodom konstituiranja prvog višestranačkog Sabora RH nakon Drugoga svjetskog rata, u čijem je središtu bila drvena tradicijska kolijevka, analizirao je Zoran Čiča. Definiran je identitet prostora kroz prirodne i graditeljske značajke, a prikazom obnove rodne kuće kardinala Alojzija Stepinca u Brezariću, skrenuta pažnja na konzervatorske smjernice i već učinjene radove (Ana Mlinar). O crikveničkom kulturnom identitetu, koji se formira unazad nekoliko godina osnivanjem gradskog muzeja, predstavljanjem rimske arheološke baštine u samom mjestu i tradicijske, u okolnim, seoskim naseljima, govorio je Ivica Filipović.

U trećoj sesiji, Luka Šešo i Mario Katić u zasebnim izlaganjima te Zvonko Martić i Marijana Belaj u zajedničkom, bavili su se hodočasničkim mjestima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, u kojima se, na različite načine, štuje Blažena Djevica Marija. Dva brda, ravnokotarsko Vrčevo u Hrvatskoj, te Kondžilo u Bosni, topisi su svetog krajolika s osobitim povijesnim i mitskim pod-

logama, ali i projekti na kojima se čuva hrvatski i katolički integritet i identitet. Nasuprot tome, katoličko svetište u Olovu u Bosni je svetište koje s katolicima dijele olovski muslimani i gdje se u svakodnevnom životu granice dokazuje da su one prije prostor interakcije i razmjene nego podjele. Identifikacijske procese propitivala je u prostoru komemoracije srebreničkih žrtava genocida Lejla Hairlahović. Komemoracija, prema nizu obilježja, pokazuje značajke hodočašća, a prisustvo na ceremoniji simbolizira potrebu za jačanjem etničkog i političkog identiteta Bošnjaka.

Drugi dan skupa, u sesiji koja se bavi rakursima istarskog identiteta, započela je svojim izlaganjem o supi – istarskoj “luli mira”, Tanja Kocković Zaborski. Od siromašne okrjepe ili zamjene za obrok u prošlosti, supa postaje, u činu zajedničkog ispijanja iz bukalete, jedan od simbola istarske gastronomije danas. Tamara Nikolić Đerić je, na primjeru istarskih iseljenika u Argentini, pokazala kako pojedinci, ali i čitave zajednice, ispoljavaju mnogostruke nacionalne i regionalne identitete. Identiteti migranata kompleksni su i u stalnoj mijeni. U neprestanoj su mijeni i identiteti koje čuva Etnografski muzej Istre u svojim pedeset godina postojanja. Postavljeno je pitanje kako muzejski predmeti, kao nešto opipljivo i konkretno, mogu u jednom vremenskom okviru predstavljati nacionalni i nadnacionalni identitet, a u drugom regionalni identitet (Ivona Orlić).

Hrvati u Boki kotorskoj bili su predmet iduće sesije. Marijeta Rajković Iveta problematizirala je razine identiteta Hrvata u Boki kotorskoj u različitim državnim uređenjima, od kraja 19. do početka 21. stoljeća. Važnost očuvanja elemenata tradicijske kulture te gravitiranje Republici Hrvatskoj dva su najvažnija parametra u očuvanju etnokulturnog identiteta. O obiteljskom životu i odnosima kao čimbenicima identifikacije govorila je Tihana Rubić. Analizirani su i identiteti u svadbenim običajima bokeljskih Hrvata (Matija Dronjić).

Hrvatima u Slovačkoj i Mađarskoj bavila se sesija u kojoj su predstavljeni identiteti iz manjinske perspektive. Koraljka Kuzman Šlogar izložila je kako se Hrvati u Slovačkoj unazad dva desetljeća nastoje afirmirati kao etnička manjina. Slovačku smatraju svojom domovinom, a svoju apolitičnost smatraju ključem uspješne inkorporacije u slovačko društvo. Obnovljeni bunjevački običaj ophoda kraljica u Bunjevaca u Baji i okolici, u Mađarskoj, bio je predmet izlaganja Milane Černelić. Obnavljanje toga običaja svojevrsni je primjer folklorizacije identiteta. Što su simboli mađarske i hrvatske kulture te njihovog nacionalnog i etničkog identiteta, predstavila je Ester Punczman kroz istraživanje temeljeno na promišljanjima zagrebačkih i budimpeštanskih studenata, koristeći se psihološkim znanjima i metodama.

U sesiji o gradovima, njihovim sjećanjima, identitetima, kao i festivalima, govorile su studentice diplomskih studija. Manifestacija Zagrebački vremeplov – Gornji grad u prošlosti, analizirana je kroz prizmu antropologije festivala, prostora i mjesta te antropologije sjećanja (Marijana Paula Ferenčić i Helena Mijić). Prikazom sjećanja riječkih Fiumana, Ana Vračar, pokazala je kako se mijenjao njihov identitet i identitet Rijeke, od završetka Drugog svjetskog rata do danas. Kristina Vugdelija istaknula je Čavoglave kao prijeporno mjesto nacionalnog sjećanja, koje počinje zadoživati značenje svojevrsnog konkurentskog mjesta sjećanja u odnosu na službenu proslavu Dana pobjede i domovinske zahvalnosti u Kninu. Festivali i posebna događanja u kontekstu destinacijske slike Istre utječu na oblikovanje i brojnost pojedinih vrsta događanja (Ives Vodanović). I turistička slika Varaždina se preoblikuje i mijenja kroz prikaz anđela, tj. nedavno otvorenog Muzeja anđela, koji je postao vitalan dio lokalnog identiteta (Tonja Sedlar).

Prvo izlaganje u sesiji o nematerijalnoj kulturi, UNESCO-u i politikama identiteta, iznosi da je u hrvatskoj akademskoj zajednici i javnosti uopće izostala informirana i argumentirana rasprava o svrsi, učincima i problemima koji se javljaju na različitim razinama implementacije Konvencije o zaštiti nematerijalne kulturne baštine (Iva Pleše i Ana-Marija Vukušić). U analizi tretmana roda u UNESCO-ovim programima reprezentativne baštine čovječanstva, baštine kojoj je potrebna hitna zaštita i najboljih praksi (298 elemenata), Naila Ceribašić zaključuje kako samo oko trećina sadrži ikakve podatke o rodnoj dimenziji. Na UNESCO-ovoj Listi nematerijalne baštine kojoj je potrebna hitna zaštita nalazi se i otkanje, tradicijska vrsta pjevanja specifična za područje dinar-

skog areala, o čemu je govorio Joško Čaleta. Mačevni plesovi u Hrvatskoj, internetski prezentirani kroz projekt, nematerijalna su kulturna dobra čije izvedbe za lokalne zajednice čine dio identiteta (Iva Niemčić). U izlaganju o višestrukim identitetima tanga, koji je na Reprezentativnoj listi nematerijalne kulturne baštine čovječanstva, problemski je izneseno pitanje njegove višerazinske egzistencije (Ivana Katarinčić). Tvrtko Zebec, nakon pregleda procesa registracije nematerijalnih kulturnih dobara u Hrvatskoj, ali i njihovog odnosa prema međunarodnoj UNESCO-ovoj razini, postavlja, između ostalih, i pitanje mogu li argumenti struke i postavljeni kriteriji UNESCO-a odgovoriti na mijene društvenih i političkih trenutaka te odnosa moći u kojima se zbivaju identifikacijski procesi.

U posljednjoj sesiji o identitetima u etnologiji i kulturnoj antropologiji, ukazuje se na značaj proučavanja kategorije identiteta, i to ne samo u konkretnim područjima antropoloških istraživanja, već i kroz ispitivanje različitih teorijskih modela (Aleksandar Bošković). Tomislav Pletenac u izlaganju o hrvatskoj etnologiji između klasnog i etničkog identiteta, analizira poreknuti klasni identitet i način na koji je on djelovao na održavanje klasne razlike. Krajem 19. i početkom 20. stoljeća, istraživanje i prikupljanje etnografske građe bilo je potaknuto i praćeno razmišljanjima i raspravama arhitekata, inženjera i povjesničara umjetnosti, o njenom korištenju u svrhu stvaranja narodnog/nacionalnog stila u arhitekturi, tj. stvaranja i jačanja hrvatskog nacionalnog identiteta (Sanja Lončar).

Predstavljene teme iznijele su promišljanja i pitanja njihovih izlagača i otvorile rasprave među sudionicima skupa. Organizacijski je odbor (Jasna Čapo, Zoran Čiča, Valentina Gulin Zrnić, Petra Kelemen, Nevena Škrbić Alempijević) pozivom na skup potaknuo stručnjake i znanstvenike na aktualiziranje rasprave o suvremenim identitetima, bilo da je riječ o lokalnoj, regionalnoj, nacionalnoj ili nadnacionalnoj razini. Kroz suvremena se istraživanja, odazivom na skup, još jednom pokazalo kako su identifikacijski procesi shvaćeni kao relacijski, kontrastivni, situacijski i dinamični te uvijek u mijeni.

Jadranka Galiot Kovačić

Lada Čale-Feldman i Ana Tomljenović, Uvod u feminističku književnu kritiku, Leykam international, Zagreb 2012., 290 str.

U ediciji *Uvodi*, zagrebačkog izdavača Leykam international, koji se posljednjih godina izborio za (ne)zavidno mjesto ozbiljne i promišljene potpore znanstvenu pismu u Hrvatskoj, 2013. godine je tiskan još jedan važan akademski naslov. Pod uredničkim okom Borisa Senkera odnjegovana je knjiga *Uvod u feminističku književnu kritiku*, nastavljajući Leykamovu biblioteku kojom je, da nabrojim samo neke od tema *Uvoda* – poput filmoloških, jednog arheološkog, niza psihoanalitičkih ili književnopovijesnih, akademska publika dobivala ozbiljne, nekad pregledne, nekad problemske, sinteze pojedinih znanstvenih područja. Nastala u suautorstvu Lade Čale-Feldman i Ane Tomljenović, ova je teorijska uvodnica usmjerena problemskom situiranju učinaka feminističke epistemologije u okrilje književnokritičkih praksi, pokazujući kako je feministička kritika, od trenutka kada postaje znanstveno vidljiva i (barem negdje) utjecajna, iznalazila uzore i platforme, kako će to lijepo autorice reći, feministički “mislive partikularnosti”.

Konceptija ovoga *Uvoda* svakako je nesvakidašnja i pomalo ne-uvodna. Atipična, kako složenosti odabrane tekstualne strukture, tako i polemičnošću teksta. No, kako se zapravo knjiga raspliće i zašto je neobična te koji napor treba uložiti da bi je se pratilo, razumjelo i u konačnici, držim, bezuvjetno zavoljelo? Sastavljena iz tri dijela, ova knjiga od samoga početka baca rukavicu u obraz ustaljenim načinima prezentacije uvodničkih sadržaja u neko znanstveno područje,

problemskim vrednovanjima ili pak povijesnim pregledima razvoja disciplinarnog odnosa prema vlastitom "predmetu". *Uvod u feminističku književnu kritiku*, naime, započinje dijalogom s argumentima oponenata feminizma, feminističke epistemologije i feminističke književne kritike, dakle, sasvim neobično za jedan školnički početak. Sučeljavajući najrasprostranjenije negacije uperene spram održivosti projekta feminističke književne kritike, Čale-Feldman i Tomljenović otvaraju *Uvod* kontraargumentacijom i zagovorom heteronomije pristupa zbog kojih će u knjizi biti prikazano zaposjedanje različitih, disparatnih, nesuglasnih i kadikad suprotnih feminističkih glasova u književnoj kritici više pridonositi razumijevanju feminističke kritike kao nedoksične prakse, a manje kao pokreta za usustavljanjem nekog isključivog književnokritičkog pravca. "Uvod" u *Uvod* sadržava još jednu autorsku ogradu, pokazujući da knjiga nema namjeru posvetiti pažnju "školama i strujama", već problemima koje feministička kritika književnosti nalazi kao ishodišne i određujuće točke svakog pokušaja "čitanja" književnosti, ali drugih medija umjetnosti (str. 33). Kritički ključ za otpučivanje u analizu feminističkom umu privlačne književne produkcije postavljen je ispočetka kao problematiziranje seksualne politike tekstova. Zahvat kojim se ulazi u ovu analizu proizlazi iz argumenta dugog trajanja i pri tome obuhvaća raspon od Aristofanove *Ženske skupštine*, Marivauxove *Kolonije* do Pirandelove *Nove komedije*. Sve će tri analize prikazati poseban književni tretman patrijarhalnih struktura društva, subverzivno mišljene i izvedene utopijske obrate i oblike, manje ili više suptilnog, transhistorijskim mjerama seksualne politike vođenog discipliniranja žene kao odabranog književnog (i društvenog) subjekta. Prva cjelina uvoda završava problemskom naznakom "povlaštenosti psihoanalize" u feminističkoj književnokritičkoj praksi. Poglavljem kojim autorice feminističko (kritičko) pisanje prikazuju u napetosti dijaloga s Freudom (ukazujući na vezu historije i umjetnosti) i Lacanom (pokazujući na ishodišne točke šutnje i neiskazanog kao središnja mjesta poetskog principa, čina koji se prakticira u traženju, a ne iznalasku).

Središnja cjelina knjige posvećena je "autorsko-tekstualno-recepcijskoj" trijadi književnokritičkog projekta – "plodnosti" traganja za ženskim autorstvom; korisnosti genealogiziranja; "apriornoj egzaltaciji ženskim stvaralaštvom"; "sigurnosti" veze između ženskog autorstva i "karakteristika" teksta; pojavama anonimiziranja, pseudonimije i rodne inverzije autorstva kao konvencije, taktike, ali i književnopovijesne i književnokritičke začkoljice koja narušava "tumačiteljsku inerciju" čak i samog, dosad već opovješćenog i kanoniziranog, feminističkokritičkog književnog projekta. U poglavlju "Književnost kao (patrijarhalna) institucija" u kodnim ključevima periodizacije, kanonizacije i hijerarhije, autorice pokušavaju prikazati modele inkorporacije ženskog autorskog nasljeđa u povijesno-književno vidljivu stvarnost. One će propitati seksualno političku retoriku kanona kao takvog, njegov dohvat, sadržajne i stilske izbore njegovih tvoraca; pozabavit se konstrukcijom kanona kao i protukanona, nudeći stav o nužnosti njihove društvene kontekstualizacije. U domišljanjima hijerarhijskog momenta patrijarhalnog ustroja književnosti i književne kritike kao njezine pertinencije, autorice se osvrću na popularnokulturne dimenzije odnosa visoke i niske kulture u tumačenju i recepciji ženske književne produkcije, književnih žanrova, ali i same semantičke "snizilize" sljubljene uz žensko autorstvo. Poglavlje "Rod kulturnih obrazaca", valja primijetiti, pokušava se patrijarhalnom institucijom pozabaviti na način da propituje seksualiziranje i orodivanje samog umjetničkog medija i time samu "kulturnu hijerarhiju" estetskog djelovanja i pojavljivanja u odabranom mediju ili žanru – bilo da se radi o pismenoj ili usmenoj književnosti, kazalištu ili filmu, autobiografskom i testimonijalnom tekstu. Kako bi ponudile destabilizaciju žanrovski ograničenog i skućenog književnokritičkog pogleda, autorice će posegnuti za *derridaovskim* objašnjenjem žanra kao mehanizma discipliniranja i oblika pedagogije teksta i autorstva. Naposljetku, autorice se okreću tematiziranju, za feminizam strašno skliske, distinkcije pripovjedačkog i autorskog glasa, ne nudeći utješne garancije kojima se olakšavaju spolne i rodne metateze i zavrzlake autorskih instanci i njihovih tekstualnih otisaka.

U posljednjoj cjelini knjige raspleće se poglavlje “Prikaz ‘Stvari’ ili stvar prikaza” kojim Čale-Feldman i Tomljenović pokušavaju pokazati kako feminističke književne kritike, koje pod sitnozorem imaju autorski subjekt i uz njega vezano (ili od njega razvezano) djelo, mogu zapravo krenuti od zagledanja spram autora i djela ili pak spram praksi književnog čitanja i njegovom nositelju – čitatelju, odmetnutom i slobodnom od registra i konvencija teksta, samovoljnom u svojem “čitateljskom odolijevanju” kao činu subverzivnog pozicioniranja prema tekstualnom proizvodu. Zagovorom množine tumačiteljskih praksi u kojima feministička kritika ne fiksira pozicije, autorice pokazuju i da različite čitateljske prakse otvaraju prostor raznorodnim kritičkim pozicijama spram teksta. Pokazujući djelovanje strategija opiranja naspram strategije čitalačke identifikacije, zorno nam ukazuju na množinu feminističkih književnih kritika koje se iskazuju kao revizije kanona ili književno opovještavanje nevidljivih autorica, promišljanje seksualnih politika teksta, politika žanra, politika autorstva, politika medija, lingvističko, psihoanalitičko, recepcijsko, naratološko ili kakvo drugo književno-teorijskim usmjerenjem dosljedno izvedeno čitanje književnog teksta. Posljednje poglavlje ove knjige ima još jednu bitnu odliku. Ono kao da nas vraća na početak i to k utjecaju psihoanalitičke teorije za neko staro/novo razumijevanje književnog teksta u feminističkom razmatranju “očinskih uvida” kroz ne-svjesnu pozadinu humornog izričaja. Ovo je poglavlje stoga posvećeno, s jedne strane, pretresanju Freudove *Dosjetke i njezina odnosa prema nesvjesnom* i još više razlaganju neponovljiva doprinosa Sare Kofman u razumijevanju ženske zagonetke koja se prepriječila Frojdovom tumačenju stvarnosti.

U konačnici, valjalo bi odgovoriti i na pitanje kome je ova knjiga namijenjena? O njezinoj dobrodošlici u akademsku populaciju već je bilo riječi na početku. Njezinu publiku ipak moramo prije svega potražiti u onima čitateljima i čitateljicama koji su svikli ili skloni sustavnosti i dosljednosti problemskog pristupa kakav su u *Uvodu u feminističku književnu kritiku* pružile Lada Čale-Feldman i Ana Tomljenović. Knjiga svoje čitatelje i čitateljice sigurno iznalazi u feminističkom i rodnostudijskom diplomskom obrazovanju i u doktorskim programima književnosti, zbog strogih uvida, nepodilazeće kritičke logike, istovremeno akademski discipliniranog, gustog i digresivnim “slikama” ispunjenog tekstualnog tkiva, kao i polemički razigranog teksta koji ne šteti argumente protivnika ni zagovornika feminističke književne kritike, pokazujući kako je moguće iznalaziti kritičku putanju izvan ponuđenih uvodničkih modela teksta. Međutim, vjerujem da će knjigu čitati i oni, među koje ubrajam i sebe, skloni užitku čitanja teksta zarad ljubavi spram nestvarno lijepo napisanog štiva, neponovljiva stilska obilježja koje je i dosada pratilo svako izdanje Lade Čale-Feldman, a sada se pokazalo i odlikom plodnog autorskog sudružništva s Anom Tomljenović.

Sanja Potkonjak